

ZAVIČAJ

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 42, godina XXI
novembar, 2016.
[str. 119-148]

© Monos 2016

Mahala Lipa u Gračanici

(historijsko-etnografske bilješke)

Mr. sc. Rusmir Djedović,
Edin Šaković, MA

U ovome članku autori se bave mahalom Lipa, jednom od tradicionalnih urbanih cjelina u gradu Gračanici. Mahala se prostire u jugozapadnom dijelu Gračanice, na blagim i osunčanim padinama. Pretpostavlja se da je nastala dosta rano, još u XVII. stoljeću, iako današnje ime mahale potječe iz XIX. stoljeća, od jednoga starog stabla lipe koje je bilo kulturno mjesto. Starije ime mahale je Hadži Džafer, po istoimenoj džamiji. U radu se prezentiraju podaci o kućama i familijama u mahali koncem XIX. stoljeća, te o njihovom porijeklu, a također i o najznačajnijim urbanim sadržajima, starinama i znamenitostima: o Hadži Džafer džamiji, lokalitetu Tećište – mjestu nekadašnje tekije, kulturnome mjestu Mula Dedin mezar i dr.

Ključne riječi: Mahala; Lipa; Gračanica; Hadži Džafer; starine; kuće; familije; porijeklo; džamija; mekteb; Mula Dedin mezar; mezarja; izvori; vakufi.

Prostor i položaj mahale

Mahala Lipa jedna je od većih tradicionalnih mahala u Gračanici, ali i savremenih urbanih cjelina, kakve danas često nazivaju “naseljima” ili “gradskim kvartovima”. Prostire se na jugoistočnim, južnim i jugozapadnim padinama uzvišenja, čije su istaknutije tačke činili tzv. Lipanjski Grič i Tećište – uzvišenja koje je zapravo krajnji izdanak dugačke brdske kose što se spušta od Sijedoga Krša, čineći razvođe slivova Sokoluše (nekadašnje Gračanica rijeke) i Drijenče. Smještena je na blagim padinama, sa toplim i osunčanim jugoistočnim i južnim ekspozicijama i nadmorskom visinom između 185 i 220 m. Kao takva, zauzima jedan od najpovoljnijih geografskih

ZAVIČAJ

Mahala Lipa: pogled s Gajeva

skih položaja za razvoj naselja na širem gradskom i prigradskom području Gračanice.¹

Starinom, Lipa se na sjeveroistoku naslanjala na mahale Čiriš i Mejdani, na jugoistoku na mahalama Oloviju (Riječku), te na Donju mahalama s juga. Već koncem XIX. stoljeća nije postojala izrazita granica između Lipe, Mejdana, Olovije i Donje mahale, ali svaka od ovih urbanih cjelina imala je ipak specifičnu fizionomiju, sa vlastitom džamijom. U kasnijem vremenu, osobito tokom druge polovice XX. stoljeća, intenzivnim urbanim razvojem grada Gračanice, rastao je i broj kuća u mahalama, najčešće na račun nekadašnjih bašči, voćnjaka, meraja i drugih slobodnih, neizgrađenih prostora. Na taj način, skoro sve stare mahale su srasle u cjelovito urbano tkivo. Neke od njih su zadržale staro ime, koje se širilo onako kako se širila mahala, gutajući druge, susjedne mahale. Naziv Lipa

se tako proširio na račun susjednih manjih mahala: Mejdana i manjeg dijela Olovije. Danas se u narodu pod pojmom Lipa podrazumijeva prostor od zgrade Šumske uprave na sjeverozapadu (tj. od Čaršije i mahale Čiriš), pa sve do, otprilike, "Bosnine" prodavnice na uglu današnjih ulica Lipa i Patriotske Lige – s tim da se pojas kuća uz rijeku Sokolušu, tj. današnju ulicu Mehmeda Ahmedbegovića, ne smatra dijelom te mahale. Stara Donja mahala se i danas tretira kao posebna cjelina, iako je vezana za Lipu. Unutar ovako shvaćenog pojma Lipe izdvajaju se i posebne cjeline sa vlastitim toponimima – Tuleg i Drijenča, a posljednjih godina naselje se intenzivno širi i na područje Gajeva, nekadašnji kompleks zemljišta vezan za Lipu.²

Mahala Lipa se sastoji od nekoliko ulica, odnosno nekadašnjih sokaka:

1 Rusmir Djedović, *Geografski aspekt teritorijalnog razvoja Gračanice*. Magistarski rad odbranjen na Odsjeku za geografiju Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, u martu 2009. (mentor: prof. dr. Muriz Spahić), 74.

2 Povrh toga, u neformalnom administrativnom smislu – koji potječe od teritorijalne organizacije masovnih političkih organizacija iz vremena socijalističke Jugoslavije – Lipom se naziva još širi prostor, sve do Korića Hana, podijeljen u četiri cjeline (Lipa I – IV, nazvane prema nekadašnjim podružnicama Socijalističkog saveza, v. R. Djedović, *Geografski aspekt...*, 111).

Mahala Lipa: ortofotografski snimak s početka 1970-tih

Glavne ulice, kojom je mahala bila vezana sa čaršijom kao privrednim središtem Gračanice (danas ulica Lipa). Polazila je od raskršća u nekadašnjoj mahali Mejdan, podno Čiriša i ulice Patkovača, vodeći kraj izvora Tuleg i dalje pored džamije Lipa, spuštajući se u Donju mahal, odnosno na nekadašnji glavni put i izlaz iz grada kasabe Gračanice (danas ulica Patriotske lige). Od ove, glavne ulice odvaja se više sokaka.

Ulice koja preko Tečišta vodi do raskrižja na Režićima (danas Mula Dedina ulica), odakle se odvaja put za Drijenču, Kalebu, Javor i Lendiće, potom Bulakov sokak – kojim se izlazi u Javor, nekadašnji Ciganluk, te put u mahal Čiriš.

Put koji silazi prema Drijenči (danas ulica Drijenča), te odatle dalje preko rijeke ide na Kamenjaš i Gajeve.

Sokaka iznad današnje Bolnice, koji je ranije vezivao Lipu sa Olovija mahalom (danas ulica Sejde Đulića, bivša Muslimanska).

Središte mahale Lipa je u blizini Hadži Džafer džamije, nekadašnja prostrana meraja, a danas mjesto sa kojeg se odvaja jedan manji sokak (danas Vakufska ulica). Ispod nje se ranije nalazilo raskrižje sa širokom merajom, zvano Gornji Brestić. Na tom su prostoru bili locirani i glavni urbani sadržaji u mahali: džamija, mekteb i mahalska česma, kao i velika prastara lipa, po kojoj je mahala i dobila ime. U socijalističko doba prekoputa je napravljena i čitaonica, kao središte društvenog života.

Sjeveroistočno od Tečišta, na prostoru Lipanjskog Griča, prema Režićima – ranije se, prema nekim kazivanjima, nalazila dosta visoka krečnjačka stijena, koja je dugogodišnjom eksploatacijom kamena do danas potpuno uništena. Tu je, naime, još krajem

XIX. stoljeća otvoren majdan, a kamen koji se tu vadio svakodnevno je volovskim kolima svlačen do pruge, a odatle vozom u Lukavac, za potrebe tvornice sode. Sam naziv "Grič" zapravo i znači kamenjar, a majdan krečnjaka se nalazio i na onom Griču iznad Čiriša.

Ime, starost i historijat

Toponim i ojkonom *Lipa* je, izgleda, relativno mlađeg porijekla. U narodu je zaživio negdje u XIX. stoljeću, izgleda, u njegovoj drugoj polovici. Mahala je dobila naziv po jednoj staroj lipi, drvetu kojem su mještani ukazivali posebno poštovanje. O toj lipi ćemo koju riječ više kazati u nastavku. Stariji službeni naziv mahale, kakav se u arhivskim dokumentima (pretežno vakufske provenijencije) susreće sve do prvih desetljeća XX. vijeka, glasio je: Hadži Džafer mahala. Pri tome se podrazumijevala tradicionalna urbana cjelina oko istoimene, Hadži Džafer džamije.

Administrativna podjela većih gradskih naselja u osmanskome razdoblju bila je složena, obuhvatajući mahale i džemate, kao i tetime (predgrađa i pridodato zemljište). Mahale su uobičajeno označavale tradicionalne dijelove grada, odnosno skupine kuća koje su se izdvajale unutar urbane fizionomije i za koje je koristio posebne topografske odrednice, ali nije rijedak slučaj da se po više tradicionalnih mahala objedinjavalo u veću administrativnu cjelinu, kojoj je na

čelu bio muhtar, kao starješina jednog dijela grada.³ Takve su se cjeline najčešće nazivale *džematima*, ali se ponekad i za njih javlja naziv *mahala*.⁴ Tako je i Gračanica, koncem osmanske vlasti bila službeno podijeljena na šest takvih cjelina, koje su obuhvatale po više tradicionalnih mahala: Ahmed-paša, Drapnić, Paša-zade Hadži Džafer, Olovija, Varoš i Ciganluk ili Ciganska varoš. Ta je podjela dosta stara, jer spomenute nazive susrećemo još koncem XVIII. stoljeća, u sidžilu gračaničkog kadije, pa moguće da je proistekla iz tadašnje janjičarske organizacije. No, tu podjelu je recipirala i austrougarska uprava, pa nazive spomenutih šest cjelina susrećemo i na prvom katastarskom planu Gračanice (rađen od 1883. do 1886. godine), kao i u službenim dokumentima Kotarskog ureda i Gradskog poglavarstva Gračanice.

Mahala Lipa, odnosno Hadži Džafer ovim je ulazila u sastav administrativne cjeline "*Paša zade Hadži Džafer*", koja je obuhvatala tradicionalne mahale Čiriš (sa Podjazom), Mejdan i Lipu.⁵ Tako je označeno na spomenutom katastarskom planu. Ime ove mahale očito je složenica od naziva dvije mahale, pri čemu se ime Hadži Džafer odnosilo na Lipu, odnosno mahalu oko Hadži Džafer džamije.⁶ U nekim dokumentima, međutim, susreće se i samo *Paša-zade* – kao oznaka i za Čiriš i za Lipu, a tako je pisalo i u službenom muhuru

3 Ovakve *džemate* valja razlikovati od džemata pojedinih džamija. Džemat doslovno znači *zajednica*; to može biti zajednica vjernika koji se okupljaju u jednoj džamiji, ali i zajednica više mahala, odnosno njihovih stanovnika, pod ingerencijom jednog muhtara.

4 Te šire administrativne "mahale" valja razlikovati od tradicionalnih mahala. Isto tako, džemate kao administrativne cjeline (zajednice mahala) treba razlikovati od džemata pojedinih džamija, kao zajednica vjernika koji se u tim džamijama okupljaju.

5 Prostor Olovijske – Riječke, Podastrane, Donje Mahale i Ritašića je pripadao cjelini označenoj kao Olovija. Čaršija sa Mejdanom je činila cjelinu Ahmed-paša. Trepanići, Gojsalići i Drapnici su činili cjelinu Drapnić (prostor današnjih Drafića). Varoš je kasnija Srpska Varoš, dok je Ciganku Varoš ili Ciganluk činila današnja mahala Javor, koju je starinom naseljavalo stanovništvo romskog porijekla (Romi/Cigani Arlije).

6 Porijeklo ovoga složenog imena nije dovoljno jasno. Pođemo li od činjenice da je Hadži Džafer bio naziv za Lipu, ispada da se toponim Paša-zade odnosio na Čiriš. U slučaju Hadži Džafer mahale znamo sigurno da je ime dobila po istoimenoj džamiji, koja se u njoj nalazila. U Gračanici je postojala i *Paša zade džamija*, ali ona se nije nalazila u Čirišu, već u Podastrani, dok se džamija na Čirišu od starina nazivala Čiriš džamijom (tako se u više navrata spominje i tokom druge polovice XVIII. stoljeća). Na ovo ćemo se malo kasnije i u tekstu osvrnuti.

Pečat (muhur) muhtara "mahale" Pašazade

(pečatu) mahalskog muhtara: "muktar mahale Paša Zade varoši Gračanice".

Samo ime Hadži Džafer, kao naziv mahale i džamije, prvi put se spominje još koncem XVIII. stoljeća, u sidžilu gračaničkog kadije (sačuvani fragmenti iz razdoblja 1791.-1795.). Nema sumnje da je mahala ime dobila po džamiji, a ova je, opet, tako nazvana po svom vakifu. Džamija na Lipi je postojala još početkom XVIII. stoljeća, a vrijeme njezina osnivanja možemo pomjeriti i koje desetljeće ranije. Po narodnoj predaji, Hadži Džafer džamija je, štaviše, najstarija u Gračanici.⁷ Isto tako, priča se da je na Gajejima neka-

da bila čaršija⁸ – što ukazuje na postojanje narodne svijesti o znatnijem prostranstvu nekadašnje Gračanice i njezinih mahala, uključujući i Lipu.

Imajući to u vidu, jednako kao i izuzetno povoljan položaj mahale, te brojne starine u njoj – možemo pretpostaviti da se mahala koja je danas poznata pod imenom Lipa oformila još negdje potkraj XVI. ili na početku XVII. stoljeća. Drugim riječima, da je istovjetna sa jednom od osam mahala koliko ih je kasaba Gračanica imala 1604. godine.⁹ Njezin ponešto periferni položaj, s druge strane, navodi nas na pomisao da je po postanku mlađa od najstarijih mahala koje su činile jezgro kasabe Gračanice, formiranih uz čaršiju još sredinom XVI. stoljeća. Možda je, preko mahale Lipa, tadašnja kasaba Gračanica u svoje ukvire uvukla i dio stare srednjovjekovne seoske općine i rudarskoga naselja Drenovac (Gajeve, Drijenču, dio Lendića). U svakom slučaju, ranija nagađanja da se mahala Lipa razvila tek na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće,¹⁰ odnosno tokom XIX. stoljeća¹¹ – moraju se odbaciti.

Širenje naziva mahale Lipa na susjedne prostore čini se da je započelo dosta rano, još u prvoj polovici XX. stoljeća. Potvrdu imamo iz perioda između dva svjetska rata, iz jednog nedatiranog popisa "džemata Čiriš, Hadži Džafer mahale", sačuvanog u nesređenoj građi Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica (1918.-1941.).¹² Nakon

7 Zabilježeno 1992. od Hasana Đulića (1911.-1993.), sina Hamidova, s Lipe, koji ju je slušao od hafiza Salima Alića, pred Potočkom džamijom (srušena 1952.).

8 Zabilježeno od istog kazivača.

9 Ove mahale se spominju u poimeničnom popisu poreskih obveznika Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine, u okviru kasabe Gračanice (pogl. Aladin Husić, *Gračanica i Soko u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine*. Gračanički glasnik, X, 20, 2005., 80-87). Označene su po imenu prvog popisano stanovnika, odnosno džamije ili mesdžida u njima: ta "imena" su možda bila samo *ad hoc* oznake pod kojim ih je popisivač ubilježio. Proces njihovog formiranja je vjerovatno bio u toku, tako da narodna imena možda još nisu ni zaživjela. Ipak, činjenica da se može naslutiti postojanje džamije ili mesdžida u svakoj od tih mahala, kao i da su imale podjednak broj domaćinstava ukazuje kako su već stekle svoju karakterističnu fizionomiju.

10 R. Djedović, *Geografski aspekt...*, 67.

11 Esad Tihić – Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i Revoluciji*. Gračanica: Komisija za istoriju Opštinskog komiteta SK BiH i Opštinski odbor SUBNOR-a, 1988., 38.

12 Arhiva Medžlisa Islamske zajednice Gračanica. Zahvaljujemo se ovom prilikom glavnom imamu Smaji ef.

što su navedeni nosioci 80 domaćinstava u Čirišu, slijedi popis 122 domaćinstva u mahali Hadži Džafer; sudeći po prezimenima popisanih nosilaca domaćinstava – ona je već tada obuhvatala Patkovaču, prostor oko Mejdan Džedid džamije, ali i čitavu Donju mahalalu.

U daljem izlaganju držat ćemo se, ipak, užih, starijih okvira mahale Lipa, u namjeri da Donju mahalalu drugom prigodom posebno obradimo. Mahala Mejdan je, pak, djelomično već obrađena,¹³ iako i ta urbana mikrocjelina zaslužuje detaljniji istraživački osvrt.

Stanovništvo, kuće i familije

O starome stanovništvu Lipe sačuvano je malo podataka, prije svega zbog nedostatka ili nedostupnosti historijske građe. Ponešto o tome govori i narodna predaja, spominjući stare, izumrle porodice ili pokazujući mjesta na kojima su se opažala zarasla kućišta čiji su vlasnici odavno zaboravljeni. Familije su se doseljavale, odseljavale i zamirale, broj kuća se smanjivao i povećavao, mahala se poput živoga organizma mijenjala i obnavljala... U stara vremena, kada su Gračanicu i druge bosanske kasabe potresale smrtonosne epidemije kuge, znalo bi se desiti da smrt pokosi cijele porodice, pa i da čitave mahale opuste. Sjećanje na ta vremena je sačuvano u narodnoj predaji o kugi – “bolji mubarečiji”, kako ju je narod zvao, u Tulegu. Tada su mnoge kuće stradale, a jedini preživjeli stanovnik je bilo jedno dijete, koje je nađeno poslije tri godine – potpuno “zadivljalo”...

Prvi, nama dostupni pisani podaci o stanovnicima ove mahale potječu s kraja XVIII. stoljeća, iz sidžila gračaničkog kadije – tj. njegovog sačuvanog fragmenta, vođenog između 1791. i 1795. godine. Tako se spomi-

nje Mustafa sin Osmana iz mahale Hadži Džafer, koji je oženio Havu, kćer Selmana iz sela Sladna; zatim Zlatija, kći Hadži Omera iz Hadži Džaferove mahale, koja se udala za Mehmed-agu, sina Hadži Husejna. Tu je i Mustafa efendija, sin Mustafa efendije, koji je bio vekil (zastupnik kod vjenčanja) Aleme, kćeri Omera, koja se udala za Mehmed Emīna, sina Mehmeda, iz mahale Olovije. Također, Osman sin Halila iz Hadži Džafer mahale vjenčao se sa Begajetom, kćerkom Ahmeda, “iz pomenutog mjesta”.¹⁴ Osmanska administracija, nažalost, nije insistirala na upotrebi prezimena, odnosno gentilnih imena, već se zadovoljavala navođenjem imena oca i mjesta. Zbog toga ne znamo kojim su familijama imenovani pripadali. Ipak, i ovih par oskudnih podataka bacaju nam zračak svjetla na nekadašnju socijalnu strukturu ove mahale, u kojoj je – kao i u drugim mahalama – bilo i uglednih ljudi, od uleme preko hadžija (hadž je u ono doba bila i stvar značajnog društvenog prestiža) pa do pripadnike vojne, vjerovatno janjičarske elite (aga).

Nešto sigurnije podatke imamo stotinjak godina kasnije, iz vremena austrougarske uprave, odnosno poslije zavođenja katastra i gruntovnice. Najraniji gruntovni upisi vlasnika i posjednika nekretnina u mahali pružaju nam obilje podataka o kućama, stanovnicima i familijama koje su u tom vremenu živjeli. U nastavku, prenosimo taj popis u cjelosti.

Oko džamije i brda Lipljanski Grič, krajem 19. stoljeća su kuće:

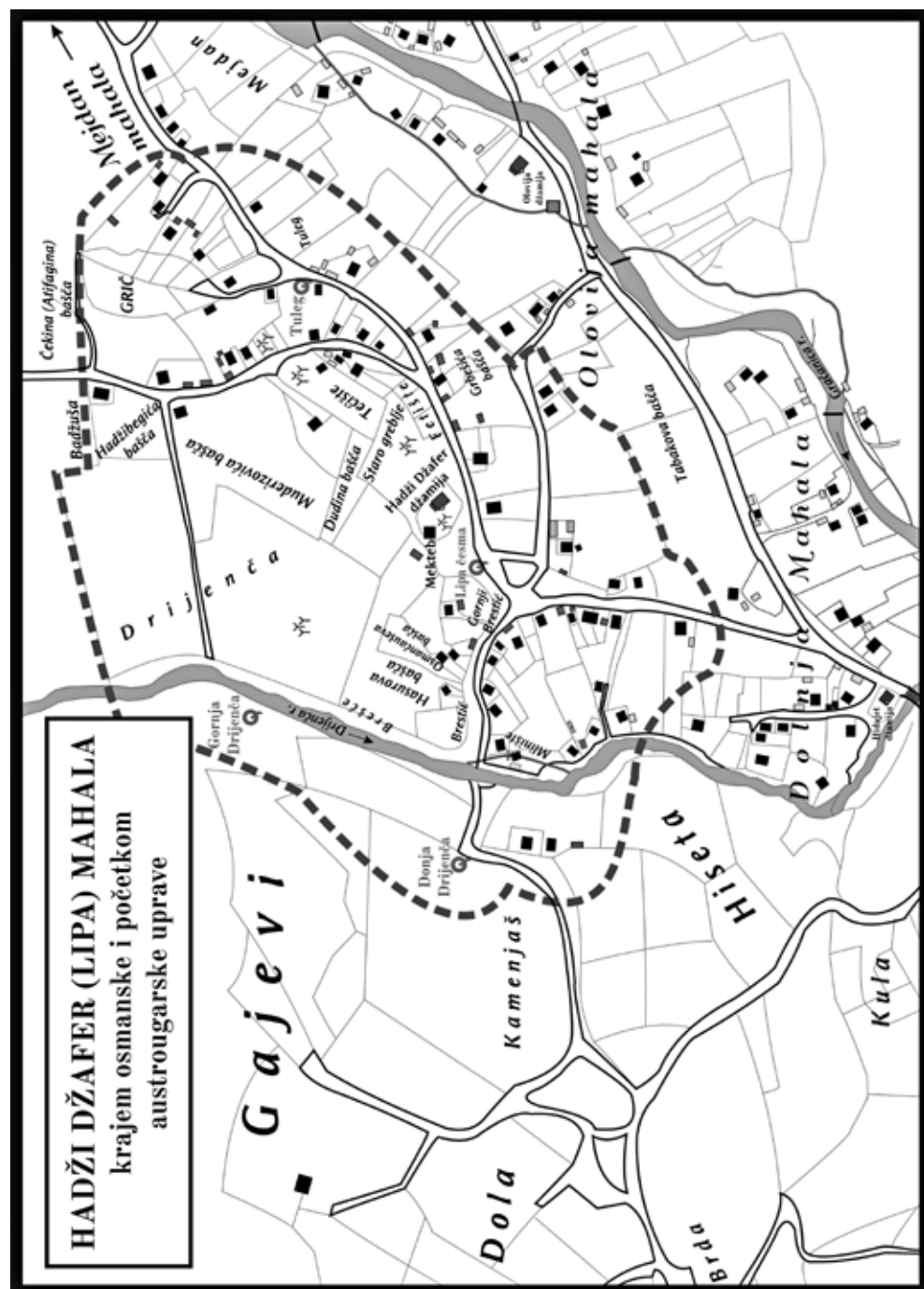
Kuća **Badžić** Mustafe, sina umrlog Ibrahima (1891.);¹⁵ kasniji vlasnici su Osman i Adem Dželilović, umrlog Latifa (1895.), odnosno Zadik M. Danon (1907.). Od 1923. godine vlasnik je Alija Poturalić um. Dede,

Mustafiću i službenicima Medžlisa za dozvolu za korištenje građe, kao i svu iskazanu susretljivost.

13 Rusmir Djedović, *Mejdan Džedid (Šarena) džamija u Gračanici*. Gračanički glasnik, I, 1, 1996., 38-45.

14 Ramiza Smajić, *Vjenčanja u sidžilu gračaničkog kadije*. Gračanički glasnik, X, 20, 2005., 128-138.

15 Kuća na k.č. 31/18; u vlasništvu navedenog je bila i parcela 31/29–stara kućišta.

kojeg tri godine kasnije nasljeđuju sinovi Adem, maloljetni Avdo i Ibro Poturalić.

Kuća **Memić** Mustafe, Mehmeda, Murata i maloljetnog Selima, sinova umrlog Huseina, te Zlata rođ. Užičanin, udove Huseina; kasniji vlasnici su: Hata, Mehmed, Selim, Murat Memić (1892.), odnosno Hata i Mehmed Memić (1898.), te maloljetni Husein Memić um. Mehmeda (1912.).¹⁶

Kuća **Memić** Saliha, um. Mustafe (1891.);¹⁷ kasniji vlasnici su Rešid i Mehmed Memić, um. Mustafe (1896.), a potom Mustafa, Emin i Ibrahim Memić, um. Rešida (1897.).

Sve tri spomenute kuće su se nalazile zapadno od džamije, iznad raskršća.

Od raskršća zvanog Gornji Brestić (ili samo Brestić), ka rijeci Drijenči, desno od puta su kuće:

Kuća **Muhić** Mustafe um. Saliha (1891.);¹⁸ kasniji vlasnici (1901.): Kada rođ. Bistrić, udova Mustafe, potom udata za hafiza Ahmeta Bričića, Fatima rođ. Memić supruga Hasana Hasanbašića i Ajka... /prezime nečitko/; kasnijih godina kao vlasnici se spominju: Kada ud. Bričić i Abdulkadir Bričić sin hfz. Ahmeta.

Kuća **Hasur** Dauta, um. Mustafe (1891.);¹⁹ nasljeđuju ga Rešid i Mustafa um. Dauta Hasura (1897.), kao kasniji vlasnik se spominje samo Mustafa Hasur (1920.).

Južno od Tečišta je:

Kuća u vlasništvu Zaima **Mujića** zvanog **Hodžić**, sina um. Ibrahima (za koga se 1893.

napominje da je iz Orahovice), te Sabita i Nazifa **Korića**, um. Alije (1891.);²⁰ kasniji vlasnik je Sabit Korić (1893.), potom Nazif Korić (1918.), te Đela, udova Nazifa Korića, rođ. Dautović i maloljetni Nazif i Abdulah Korić, um. Nazifa (1928.).

Sjeverno od Tečišta je:

Kuća **Bahić** Mustafe um. Saliha, Fatime rođ. Bahić, udate za Adema Dželimovića i Semše (Šemse?) rođ. Užičanin ud. za Saliha Bahića (1891.);²¹ kasniji vlasnici su: Mustafa Prohić um. Saliha (1902.), a potom Avdo Gopo umrlog Mehmeda (od 1902.), te Gopo Latif, Mehmed, Sulejman i Mehan, sinovi um. Avde (1930.).

Od kuća koje su oko džamije i oko brda Lipljanski Grič, ka Tulegu i Majdanu u Griču, nalazi se više kuća:

Kuća **Muderizović** Saliha, Saćira²² i Osmana, um. Mustafe, te Hanife rođ. Mulalić – udate Muderizović, a potom za Mehmeda Grbića (1891.);²³ kasniji vlasnici su: Suljo i Mujo Muderizović um. Saliha (1925.), odnosno Mustafa Muderizović um. Saliha (1929.). U blizini je i parcela na kojoj je kasnije izgrađena kuća, u posjedu Muderizović Saliha i Osmana um. Osmana (1891.); Salih je iz Gračanice, dok se za Osmana navodi da je iz Novog Pazara.²⁴

Kuća **Hadžiefendić** Zaima, maloljetnog sina umrlog Atifa (1891.);²⁵ kasniji vlasnik je **Naimkadić** Nuraga um. Rešida (1900.), odnosno Zlatka **Korić**, rođ. Havić (1910.).

16 Kuća na k.č. 31/14; isti su bili i vlasnici šljivika na k.č. 633 (Hiseta).

17 Kuća na k.č. 31/33; isti je posjedovao zemljišta k. č. 631 i 632 Hiseta.

18 Kuća na k.č. 31/29.

19 Kuća na k.č. 31/32.

20 Kuća na 31/23.

21 Kuća na k.č. 31/26.

22 Tako piše u gruntovnoj knjizi, nismo sigurni je li u pitanju omaška kod pisanja uobičajenog imena "Šaćir" ili se dotični zaista zvao Saćir.

23 Kuća na 30/9.

24 Parcela na k.č. 30/13.

25 Kuća na na 30/10, a isti je posjedovao i zemljišta: Čekina bašča (k.č. 30/26), Grič (30/25), Drienča (31/9), šumu Džakanovac (k.č. 224) i dr.

Kuća Šuša Mehmeda, um. Mustafe (1891.);²⁶ naslijedili su ga Ibro, mal. Mehmed i Adem Šuša (1922.).

Kuća **Ibrišagić** Latifa, maloljetnog sina umrlog Mehmeda, suvlasnice: Zečira rođ. Mehmedović ud. Ibrišagić, a zatim preudata za ... /nečitko/; i Pemba rođ. Beganlić, udova Mehmeda Ibrišagića (1891.).²⁷ Kasniji vlasnici su bili: Rešid, Salih i Abdo Ibrišagić um. Mehmeda (1896.), odnosno Ibrahim Ibrišagić um. Abde (1903.).

Kuća **Gopić** Mehmeda, um. Ibrahima (1891.);²⁸ nasljeđuju ga: Abdija, Husejn, Ibrahim i Osman Gopić (1903.).

Kuća **Naimkadić** Čamil efendije, um. Naima (1891.);²⁹ nasljeđuje ga sin Husejn Naimkadić (1910.).

Kuća **Tabaković** Hasana um. Hasana (1891.);³⁰ kasniji vlasnik je Zaim Mujić zvani Hodžić um. Ibrahima iz Orahovice (1893.).

Kuća Umihane rođ. **Glođo**, udate za Osmana **Sarača**,³¹ kasniji vlasnik je Husein Mandžić um. Sulejmana (1903.), a potom njegovi sinovi Salih, maloljetni Smajl i Hasan um. Husejna Mandžića. U mahali kuću kasnije ima Smajo (Huseina) Mandžić, rođ. 1905.

Kuća **Ahmedspahić** Šeće um. Šeće (1891.);³² kasniji vlasnici Mujaga Kučukalić

sin Alijage (1904.), a zatim Fatima rođ. Poturalić udata za Osmana Mujića (1905.).

Kuća Kadire rođ. **Haman**, udate za Begu **Kasumovića** (1891.).³³

Kuća **Haman** Ahmeda um. Bećira (1891.);³⁴ kasnija vlasnica Hatidža rođ. **Turković** udata za Bećira Čubrilovića.

Kuća Have rođ. **Mehmedalić**, udate za Smajla Hercegovca (1891.);³⁵ vlasnik parcele uz kuću je bio **Hercegovac** Smajl, um. Mahmuta.³⁶ Nasljeđuje ga Hrsto **Herceg** sin Bećira (1909.), a kasnije se kao vlasnici spominju Čubrilovići. Izgleda da su prezimena Hercegovac, Herceg i Čubrilović označavali istu familiju.

Od Griča, dalje ka Čaršiji, nalaze se kuće:

Kuća Elneaze rođ. **Mehinović**, udata za Sulejmana **Taslidžu** (1891.).³⁷ Nasljeđuju je kćeri (1907.).

Kuća maloljetnog Đulić Mustafe, Alije, Ahmeta i Hamida um. Mehmeda (1891.);³⁸ kasnije se kao vlasnici navode: Mustafa, Alija, Ahmet i maloljetni Hamid (1904.). Ovdje se nalaze najstarije kuće familije Đulić, koja je u mahali već nekoliko stoljeća. Ispod puta je bilo i veće imanje sa pomoćnim zgradama, koje je pripadalo istoj familiji.

Kuća Đulić Dauta um. Ibrahima i maloljetnih Rašida, Mustafe i Ibrahima, sinova

26 Kuća na k.č. 30/15.

27 Kuća na 30/17.

28 Kuća na k.č. 30/21, a imenovani je posjedovao i zemljišta na k.č. 30/24 – Grič i 543 – Bara. U gruntovnoj knjizi prezime je navedeno kao "Gopić", ali se radi o familiji Gopo.

29 Kuća na k.č. 30/22.

30 Kuća na k.č. 30/31

31 Kuća na k.č. 30/33. Familija Sarač je, inače, živjela u mahali Stubo. Prema predanju, Sarači su dalekim porijeklom iz Libana. U Gračanicu je doselio jedan član te familije iz Sarajeva. Upamćen je kao tamnoput čovjek, te da je ratovao sa Hadži Lojom (Rusmir Djedović, *Familija Mehmedović sa Stuba – Gračanica*. Gračanički glasnik. XVIII, 36, 2013., 131).

32 Kuća na k.č. 30/34.

33 Kuća na k.č. 30/36.

34 Kuća na k.č. 30/37.

35 Kuća na k.č. 30/41.

36 Parcela na k.č. 30/42 – vrt kod kuće.

37 Kuća na k.č. 30/4.

38 Kuća na k.č. 30/45; prezime vlasnika upisano kao "Džulić", ali je jasno da se radi o Đulićima.

Mahala Lipa, jugoistočni dio (pogled sa Strane)

Dauta Đulića (1891.);³⁹ 1898. vlasnici su: Rašid, Mustafa, Ibrahim i maloljetni Hašim Džulić um. Dauta.

Zadnjih nekoliko kuća se nalazi u dijelu Hadži Džafer (Lipa) mahale, koji se starinom naziva Tuleg. Tu je i stara voda Tuleg. Od Tulega ka sjeveroistoku i Čaršiji u Gračanici, proteže se mahala oko džamije Mejdan Džedid.⁴⁰ Prve dvije kuće u toj mahali, na samoj granici sa Hadži Džafer mahalom (Lipom), pripadale su hafizu Ahmetu **Bričiću**, sinu um. Šeće, koji se negdje sredinom XIX. stoljeća doselio iz Vučkovaca.⁴¹ Nešto kasnije, on se odseljava na mjesto zapadno od Hadži Džafer džamije,⁴² a u njegove ranije dvije

kuće se doseljavaju Beganovići sa Čiriša. Hafiz Bričić je kasnije posjedovao i više drugih nekretnina u spomenute dvije mahale.⁴³

Natrag ka središtu mahale, ali ispod puta, nalaze se sljedeće kuće:

Kuća Fatime rođ. **Poturalić** udate za Mehmeda Čehajića i Fatihane rođ. Grbić udove Dede Poturalića (1891.);⁴⁴ kasniji vlasnik je Alija Poturalić um. Dede (1910.).

Kuća **Hadžibegić** Mustafe i maloljetnog Zaima, um. Sejde Hadži Begića, te Šahe rođ. Hadžimujkić udova Sejde, kao i Derve rođ. Mulić, udova Begana Hadžibegića (1891.).⁴⁵

Kuća **Grbeša** Sećira (Zećira?), Hasana i Habiba, um. Hasana (1891.).⁴⁶

39 Kuća na k.č. 32/26.

40 Nekadašnja granica između ove dvije mahale sačuvana je u podjeli džemata Hadži Džafer (Lipanske) i Mejdan Džedid (Šarene) džamije. U narodu je upamćeno da ona starinom ide preko kuće Bajrića (koja se nalazi na samoj granici), s tim da Bajrići ispod puta, i Beganovići iznad puta (kao i Terzići iznad njih, kraj puta za Majdan) – pripadaju džematu Šarene džamije, dok Đulići iznad puta i drugi Terzići ispod puta (zapadno od Bajrića) – pripadaju džematu Lipanske džamije.

41 Kuće na k.č. 30/1 i 30/54.

42 Parcela na koju se naselio (k.č. 31/18 šljivik Lipa, kasnije kuća na k.č. 31/48) u prvom je upisu (1891.) upisana kao vlasništvo Mustafe Maglajlića, sina umrlog Mustafe.

43 Parcele na k.č. 30/26 Čekina bašča, k.č. 30/48 pašnjak Grič, k.č. 31/16 Osmančauševa bašča, k.č. 450 mlinište sa mlinom, k.č. 32/57 šljivik Tulega i dr. Kasnije ih nasljeđuje hfz. Ahmetov sin Abdulkadir.

44 Kuća na k.č. 32/60.

45 Kuća na k.č. 32/69.

46 Kuća na k.č. 32/63.

Kuća **Grbić** Mehmeda, um. Dauta (1891.);⁴⁷ tri godine kasnije kao vlasnik se spominje Mehmed Grbić um. Mehmeda, očito sin navedenog.

Kuća Fatime, rođ. Šabić, udate za Mustafu Šečića (1891.);⁴⁸ kasniji vlasnici su Mustafa Šečić um. Šeće i Mustafa sin Mustafe (1905.), odnosno Mehmed Grbić um. Mehmeda (1908.).

Prethodne kuće su već na južnim padinama mahale, iznad današnjih zgrada Bolnice i Doma zdravlja. Starinom se ispod ovih kuća nalazi mahala Olovija, koja se prostirala oko istoimene džamije.⁴⁹

Kraj rijeke Drijenče i vodenice na njoj, koja se nalazila odmah nizvodno od mosta kojim se ide za Gajeve, nalaze se kuće:

Kuća **Grbić** Osmana, um. Ibrahima iz Carigrada (1891.).⁵⁰

Kuće **Bahić** Saliha um. Mustafe i Paše rođ. Hudamović, udata za Saliha Bahića.⁵¹ Iza 1905. godine spominju se Salih i Sulejman Bahić um. Saliha i Šećerhana udato Pedić.

Kuća **Džinić** Adema i Mustafe, maloljetnih sinova um. Bege (1891.);⁵² kasniji vlasnik je bio Salko Bahić um. Saliha (1920.).

Kuće **Sirovica** Hasana, um. Hasana (1891.);⁵³ Godine 1903. nasljeđuje ga Mustafa um. Hasana.

Kuća **Kruško** Adema um. Mustafe (1891); nasljeđuje ga sin Kasim (1904.).⁵⁴

Kuća **Bahić** Ibrahima, um. Mustafe (1891.); nasljeđuju ga sinovi Husein i Mustafa Bahić (1899.).⁵⁵

Uzbrdo, ka raskršću Brestić,⁵⁶ nalazile su se četiri kuće:

Kuća Šušić Saliha um. Ibrahima (1891.).⁵⁷

Kuća Šušić Avde um. Ibrahima (1891.).⁵⁸

Kuća **Pedić** Bećira um. Hasana (1891.), kojeg nasljeđuju sinovi Abdulah i Rešid (1892.).⁵⁹

Kuća **Išić** (Isić?)⁶⁰ Bećira, um. Hasana (1891.), koga nasljeđuju sinovi Hasan i maloljetni Džafer (1894.).⁶¹

Od pomenutog raskršća, pa nizbrdo sa desne strane puta su:

47 Kuća na k.č. 33/17; isti je posjedovao i veće zemljišne površine – k.č. 674 šljivik među Gajevima, k.č. 551 Meraja, k.č. 676 oranica Velebić, k.č. 677 Gaj itd.

48 Kuća na k.č. 33/8.

49 U vrhu te mahale, prema Lipi, 1891. je stajala kuća Ibrahima Mesutovića, zvanog Jusufović, sina Mesuta (k.č. 32/70). Godine 1895. kao vlasnica se spominje Derva rođ. Mulić, udova Begana Hadžibegića, a 1903. maloljetni: Ago, Bego i Sulejman, um. Ibrahima H. Begića.

50 Kuća na k.č. 34/2.

51 Kuća na k.č. 34/3.

52 Kuća na k.č. 34/4; isti su posjedovali i zemljište na k.č. 732 u Lendićima.

53 Kuća na k.č. 34/5, isti je posjedovao i parcelu 34/7 – mlinski potok Jaz, te zemljišta na k.č. 694 Brdo, k.č. 1611 Oključak i dr.

54 Kuća na k.č. 34/9.

55 Kuća na k.č. 34/11.

56 Toponim Brestić je starinom označavao raskršće na Lipi, ispod džamije, odnosno širu meraju oko raskršća (k.č. 32/38 i 33/9, upisane 1891. kao erarno vlasništvo). U narodu se čuje i naziv Gornji Brestić, valjda zato što se imenom Brestić zvao i brežuljak kojih stotinjak metara zapadnije, iznad mosta prema Gajevima i Kamenjašu, preko kojeg je vodila staza, odnosno današnja cesta prema Gornjoj Drijenči.

57 Kuća na k.č. 34/64.

58 Kuća na k.č. 34/66.

59 Kuća na k.č. 34/63.

60 U gruntovnim knjigama stoji baš tako: "Išić". Vjerovatno se radi o lipanjskoj porodici *Išić*.

61 Kuća na k.č. 34/60; isti je posjedovao i zemljište na k.č. 704 Brdo, k.č. 688/5 Lanište itd.

Kuća **Mešić** Mustafa um. Hasana (1891.),⁶² kojeg godine 1914. nasljeđuju Ibrahim, Hasan i Osman Mešić um. Mustafe.

Kuća **Išić** (Isić?)⁶³ Ahmeta i Abida, maloljetnih sinova um. Saliha, skupa sa majkom Hankom.⁶⁴

Kuća **Avdić** Osmana, um. Mehmeda (1891.), kojeg nasljeđuju sinovi Abdulah i Mustafa (1909.).⁶⁵

Kuća **Avdić** Avde, um. Mehmeda (1891.); kasniji vlasnici su Mustafa Avdić um. Osmana i Haso Avdić um. Mehmeda (1937.).⁶⁶

Kuća **Avdić** Mehmeda um. Mehmeda (1891.), kojeg nasljeđuje sin Hasan (1918.).⁶⁷

Bila je to i zadnja kuća ka jugu u mahali Hadži Džafer.⁶⁸ Dalje se prostire Dolnja Mahala, glavnom cestom ka raskršću Korićan, te oko stare Hidajet džamije

Na području Kamenjaša, odmah preko Driječe, starinom su bile dvije kuće:

Kuća **Memić** Mehmeda, um. Mustafe (1891.); kasniji vlasnici su bili: Mustafa, maloljetni Emin i Ibrahim Memić, um. Rešida (1912.).⁶⁹

Kuća **Memić** Rešida um. Mustafe (1891.), kojeg nasljeđuju maloljetni sinovi: Mustafa, Emin i Ibrahim Memić (1897.).⁷⁰

Nešto dalje, visoko u Gajevima, nalazila se:

Kuća Đulić Huseina, maloljetnog sina um. Hamida (1891.); njega nasljeđuju sinovi Hamid, maloljetni Muhamed, Mustafa, Ibrahim, Mehmed i Idriz (1918.).⁷¹

Također, postojala je i jedna stara kuća u vlasništvu **Grbić** Mehmeda, sina Mehmeda, koja je stajala na Velebiću, iznad Dole. Srušena je davno, oko 1935. godine.

* * *

Na osnovu gore prezentiranih podataka, možemo izvući i neke zaključke.

Dosta veliki broj kuća i familija u mahali upućuje na njezinu veću starost. Na Lipi je živjelo tridesetak i više različitih rodova: Ahmedspahić, Badžić, Bahić, Bričić, Čubrić, Đulić, Glodo, Gopić (Gopo), Grbeša (kasnije Grbešić), Grbić, Hadžibegić, Hadžiefendić, Haman, Hasur, Ibrisić, Išić (Isić), Korić, Kruško, Mandžić, Mehinović, Mehmedalić, Memić, Muderizović, Muhić, Naimkadić, Pedić, Poturalić, Sarač, Sirovica, Šabić, Šuša (Šušić), Tabaković. Pojedini rodovi su imali i po više kuća (2-5), poput Memića, Đulića, Avdića, Grbića, Šuša, Bahića, Išića i Hamana. Neki od njih i danas postoje, dok su drugi na različite načine iščezli (zamiranjem ili odseljavanjem). U međuvremenu, u mahali se naselio veći broj novih familija.

Kada je porijeklo pojedinih rodova u pitanju – o tome je relativno malo sačuvanih podataka. Za Đuliće postoji opće predanje da su doselili iz "Undurovine", odnosno Ugarske, u vremenu migracija muslimanskog stanovništva nakon što je Osmansko carstvo izgubilo te krajeve koncem XVII. stoljeća. Navodno se predak Đulića doselio iz grada "Đule kod

62 Kuća na k.č. 34/59; isti je posjedovao i više zemljišnih parcela (k.č. 916, k.č. 918 Lendići, kasnije i k.č. 733 Grabovac).

63 Kao u napomeni 58.

64 Kuća na k.č. 34/57.

65 Kuća na k.č. na 34/56

66 Kuća na k.č. 34/54.

67 Kuća na k.č. 34/52.

68 Na k. č. 34/53 upisana je kuća **Džiko** Mustafe, um. Mustafe (1891.), koga kasnije nasljeđuje sin Ibrahim (1906.). No, ona se nalazila na dnu bašče ispod kuća Avdića, u ravni, tako da se već može svrstati u Dolnju Mahalu, iz koje joj se i pristupalo. Inače, vlasnik ove kuće je 1891. posjedovao i više zemljišnih parcela (k.č. 224/43 šuma Krhluša, k.č. 237 oranica Banja i dr.).

69 Kuća na k.č. 667.

70 Kuća na k.č. 367/3; isti je posjedovao i zemljišta na k.č. 630 Hiseta, k.č. 552 Meraja, k.č. 581 Bara i dr.

71 Kuća na k.č. 650; isti je posjedovao i više zemljišnih parcela (k.č. 30/53 Tulek, k.č. 648 Gaj i dr.).

Budima”,⁷² naselivši se najprije u Doboj, a zatim u Gračanicu, gdje je zatekao druge Đuliće (što govori da je u ovom gradu od početka bilo više ogranaka ovog roda).⁷³ Đulići su imali dosta zemlje na Gajevima (često se to područje i zove Đulića Gajevima), a posjedovali su i veliko imanje u Karanovcu. Tu se nalazio i jedan han u vlasništvu Avde Đulić, sina umrlog Mustafe (1896.), kojeg nasljeđuje sin Mehmed. Đulići u Karanovcu imaju još 4 kuće, više kmetova i veći zemljišni posjed (Đulića Selište i Tezge).

Avdići su, izgleda, porijeklom iz Hercegovine, od Bileće. Maglovita predaja ih vezuje za poznati istoimeni stari rod u selu Plana.⁷⁴ Na Lipu su se naselili najkasnije negdje sredinom XIX. stoljeća, možda i ranije. Po priči, njihov rodonačelnik u Gračanici je prije toga bio hodža u Malešićima.⁷⁵ Za Hercegovinu se vezuje i porijeklo Gopa; po drugoj verziji oni su iz istočne Bosne, a daljom starinom

iz Male Azije.⁷⁶ Za istočnu Bosnu vezuje se i porijeklo Šuša.⁷⁷ Grbešići, koji se starinom nazivaju Grbeša, doselili su također odnekle “sa strane”: na Lipu se doselio njihov predak Mula Hasan Grbešić, kao mualim. Za Koriće se priča da su porijeklom iz Srbije; navodno su se tamo drugačije prezivali.⁷⁸

Porijeklo Grbića nije dovoljno jasno. Dvije kuće, evidentirane 1891. godine (Mehmeda, sina um. Dauda i Osmana, sina um. Ibrahima), na dva su kraja mahale – očito su od dva zasebna ogranka roda.⁷⁹ Činjenica da žive u istoj mahali, kao i pojava istih imena kroz generacije u potomaka obojice spomenutih ukazuje da su bili u srodstvu. Postoji predanje o porijeklu barem jednoga od njih, onoga čiji je rodonačelnik Mehmed, sin umrlog Dauta (Davuda), umro je 1894. godine; u novije vrijeme identificiran je i njegov mezar, u haremu Lipanjske džamije.⁸⁰ Njega je naslijedio sin Mehmed (umro 1947.), koji je

72 U Mađarskoj postoji poznati i veći grad Gyula, ali se nalazi u okrugu Bekes, na istoku današnje Mađarske, blizu granice sa Rumunijom.

73 Po kazivanju Hasana Đulića (1911.–1993.), sina Hamida; kazivanje zabilježeno u decembru 1992. godine.

74 Salih Kulenović Avdić ubraja u familije koje su se doselile u Gračanicu iz Sandžaka i Crne Gore (*Gračanica i okolina: antropogeografske i etnološke odlike*, Tuzla: Muzej istočne Bosne, Gračanica: Grin, 1994., 167).

75 Zabilježeno poč. 1996. g. od Habibe Letić rođ. Avdić (1900.–1997.). Izgleda da se taj rodonačelnik zvao Avdo i da je bio otac Mehmeda, odnosno djed Osmana, Avde i Mehmeda mlađeg, koji se 1891. spominju kao vlasnici kuća na Lipi. To bi značilo da je bio rođen negdje krajem XVIII. ili na početku XIX. stoljeća, s obzirom da se i njegov sin Mehmed 1891. već spominje kao umrli. Moguće da je došao kao imam Hadži Džafer džamije. Imena Abdulah/Avdo, Osman i Mehmed se u ovoj familiji javljaju i kasnije.

76 Verziju po kojoj su iz Hercegovine je saopćio Mujo Gopo, na osnovu kazivanja svog djeda Sulejmana, rođ. 1900. godine. Treba naglasiti da je pojam Hercegovine u prošlosti obuhvatao znatno širi kraj nego danas, protežući se na sjeveroistok sve do Foče i Pljevalja.

77 S. Kulenović (*Gračanica i okolina*, 167) navodi da su Gope i Šuše iz Srbije, ali za to nismo našli potvrdu u zabilježenim kazivanjima.

78 Po kazivanju Hilmije Kamarića, zabilježenom u martu 1994. godine, Korići su navodno “pravili crijep i koruge, pa je tako nastalo prezime”. To se ipak čini kao naivno domišljanje. Ova familija je zakupila zemlju na raskršću južno od Gračanice, oko hana kojeg je nastavila održavati, pa je tako nastao toponim Korića han.

79 Prema saopćenju g. Arnela Grbića, koji se bavio porijeklom i rodoslovljem Grbića sa Lipe – danas postoje tri istoimene familije koje se ne smatraju rođacima.

80 Nišane je obradio orijentalist Hazim Numanagić, 25. XII. 2011. godine, u okviru aktivnosti vezanih za proglašenje graditeljske cjeline Hadži Džafer (Lipanske) džamije sa haremom, nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (Obrazloženje Odluke Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, br. 06.3-2.3-77/11-40 od 22. 11. 2011. o proglašenju Graditeljske cjeline – Lipanska /Hadži Džaferova, Lipa/ džamija sa haremom u Gračanici nacionalnim spomenikom BiH; tekst dostupan na službenoj web-stranici Komisije: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&l%20ang=1&action=view&id=3367 (zadnji pristup: 11. 11. 2016. u 09.25). Numanagić je nišan pročitao kao “Muhammed sin Davuda Grbić”, ali se očito rado o Mehmedu, sinu Dauta; arapska slova bez dijakritičkih znakova i vokalizacije omogućavaju različito iščitavanje imena Muhammed/Mahmud/Mehmed, a slično je i sa pisanjem imena Davud/Daud, što se u našem narodnom govoru izgovara kao Daut.

Nišan Mehmeda Mehe Grbića, sina Davuda (preselio 1893.)

pričao svom unuku Sejdi da je u Gračanicu došao u ranome djetinjstvu, što bi značilo da se na Lipu prvi doselio njegov otac; po priči Mehmeda mlađeg, bilo je to u vrijeme nekog rata i iselili su se naglo, u metežu. Kazivač se nije sjećao odakle su se doselili, ali postoje indicije da je riječ o istočnoj Hercegovini.⁸¹ Također, biće da se radilo događajima o periodu pobune hrišćanskog stanovništva

1875.–1878. godine.⁸² Biće da je i Osmanova loza sličnoga porijekla. Istražujući porijeklo i rodoslovlje starih familija, primijećen je čest slučaj da u neko mjesto dođe najprije jedan član, a zatim i neko od njegove braće ili daljih rođaka.

Prisustvo rodbine Osmana Grbića u Caigradu ukazuje i na mogućnost migracija u dva smjera. Pamti se još da je u Istanbulu živio i Rašid Grbić, terzija, čija se krojačka radnja nalazila u blizini Sultan Fatihove džamije. No, može se pretpostaviti i da se dio Grbića, koji su prethodno stigli u Gračanicu, odselio dalje prema Turskoj, netom poslije austrougarske okupacije. U tom vremenu intenzivan je bio proces iseljavanja Bošnjaka-muslimana u krajeve koji su još uvijek pripadali Osmanskom carstvu (u Sandžak ili Tursku). Iščezavanje nekih lipljanskih porodica, kakvo uočavamo u prvim gruntovnim upisima, moglo bi također biti povezano s tim. Zna se, tako, da je jedan od Avdića – Abdulah, sin Osmanov, emigrirao u Tursku još negdje uoči Prvog svjetskog rata.⁸³ Tu je i Salih Muderizović, suvlasnik jednoga placa 1891., za kojeg se veli da je iz Novog Pazara (tada još uvijek pod osmanskom upravom).

Familija Muderizović, kako samo ime upućuje, potekla je od nekog *muderisa*, dakle nastavnika na medresi. Njezin najznamenitiji predstavnik je bio Mula Mustafa Muderizović, koji je negdje sredinom XIX.

81 Mehmed Grbić je ovo kazivao svom unuku Sejdi, od kojeg je to zabilježio njegov unuk Arnel Grbić, koji nam je ove podatke i saopćio, na čemu mu se najsrdačnije zahvaljujemo.

82 U vrijeme kada nasljeđuje svog oca Mehmeda (Mehu), njegov sin Mehmed je očito bio punoljetan, što bi značilo da je rođen najkasnije negdje oko 1872.–1873. godine. Mogao je, dakle, upamtiti događaje iz perioda 1875.–1878. g. Pobuna hrišćanskog stanovništva i kasniji prodori crnogorskih i srpskih odreda na područje istočne Hercegovine i istočnih dijelova Bosne pokrenuli su egzodus muslimanskog stanovništva. Još neke su se porodice tada doselile u Gračanicu, poput Šabovića iz Nevesinja (v. Edin Šaković – Rusmir Djedović, *Mahala Čiriš – razvoj i prošlost. Historijska, geografska i etnografska istraživanja*. Gračanički glasnik, VIII, 15, 2003., 43). Grbića je starinom bilo upravo na području Nevesinja (još sredinom XVIII. stoljeća spominju se u Brataču kod Kifnog Sela – v. Hivzija Hasandedić, *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini*. Sarajevo: El-Kalem, 1991., 144). Inače, prezime Grbić i nije tako rijetko – susreće se u više krajeva Bosne i Hercegovine (po istraživanju g. Arneta Grbića, zabilježeno je u Derventi i Bosanskom Kobašu, zatim u okolini Sanskog Mosta, okolini Kladnja, na području Cerske, kao i na području Tuzle).

83 Bilo je to nekoliko godina pred Prvi svjetski rat, nakon što mu se majka po smrti oca preudala za nekog Begovića iz Sokola. Povrijeđen time, odlučio se na emigraciju, ne želeći “biti sluga Begovićima”. Zabilježeno 1996. po kazivanju Habibe Letić rođ. Avdić (1900.–1997.). Begovići su porijeklom također Hercegovci (iz Stoca).

stoljeća osnovao i vlastiti vakuf. On je po svoj prilici identičan sa istoimenim muderisom Ahmed-efendijine medrese u Visokom, koji je na tom položaju naslijedio svog oca Husein-efendiju iz Gračanice.⁸⁴ U slučaju Mula Mustafe, sin Husein-efendije, prezime Muderizović nije bio prosti patronimik, jer se 1891. spominju barem dvije grane Muderizovića – potomci Mustafe i potomci Saliha (oba su već bili umrli). Još 1818. u dva pisma Murat-kapetana Gradašćevića nalazimo spomen Osman ef. Muderizovića iz Gračanice, koji je tada imenovan za kadiju u Cernici (Gacko).⁸⁵ Biće da je on pripadao istom ovom gračaničkom rodu, tim više što se ime Osman među Muderizovićima i kasnije pojavljuje, u više navrata.

Hadži Džafer džamija

Hadži Džafer džamija, poznata i kao džamija Lipa (džamija na Lipi, u novije vrijeme i kao Lipanjska ili Lipljanska džamija⁸⁶), smještena je na uzdignutoj padini, okrenutoj jugu, sa koje se pruža pogled na donji dio Gračaničke kotline i Sprečko polje. Kako samo ime kaže, džamiju je gradio neki Hadži Džafer, čije ime je ostalo sačuvano i u usmenoj narodnoj predaji. Nije, međutim, poznato ko je on bio, kada je živio i koje godine je sagradio džamiju. Spomenuta predaja da je to najstarija džamija u Gračanici nema neku

historijsku vrijednost, ali ukazuje na svijest naroda o njezinoj starini. Prihvatimo li pretpostavku da je današnja mahala Lipa postojala još na početku XVII. stoljeća, onda u to vrijeme valja datirati i utemeljenje džamije, odnosno mesdžida u njoj, jer je svaka mahala tadašnje kasabe Gračanica imala islamsku bogomolju.⁸⁷

Najstariji spomen džamije pod imenom Hadži Džafer pada u kraj XVIII. stoljeća, ali prvo sigurno svjedočanstvo njezina postojanja potječe nešto ranije, iz prve polovice XVIII. stoljeća. Među više starih nišana iz tog vremena, u džamijskom haremu nalazi se i jedan sa natpisom iz kojeg se može pročitati: "...Husejn, imam. Godina 1151. (1738./1739.)."⁸⁸ Jasno je, dakle, da je džamija postojala i barem koje desetljeće ranije.

Postoji jedan veoma indikativan podatak koji otvara prostora nekim novim pretpostavkama o porijeklu ove džamije. Riječ je o predstavci njezinih džematlija iz 1885. godine, upućenoj Kotarskom uredu u Gračanici (vezano za slučaj mujezina Čamil ef. Naimkadića, na koji ćemo se malo kasnije osvrnuti). Predstavka počinje riječima: "Pošto je od naše u džematu Pašazade Hadži Džafer Džamije Čamil Eff. Naimkadić iz Gračanice kao mujezinom kroz 6 godina službovao..." (podcrtali autori). Znači li to da je puni naziv džamije glasio Paša-zade Hadži Džafer džamija?

84 Hamdija Kreševljaković, *Visoko*. Sarajevo, Islamska dionička štamparija, s.a. (prettisak iz Novog behara, god. VIII/1934), 50 (nap. 51).

85 Riza ef. Muderizović, *Biografija Mule Mestvice i korespodencija Murad-kapetana Gradašćevića iz 1818-1819. godine*. Glasnik Zemaljskog muzeja, XLIV/2, 1932., 80. Osman ef. Muderizović je na putu prema Gacku dostavio Murat-kapetanova pisma fočanskom kadiji Čohadžiću, te fočanskim agama; u oba ga Murat-kapetan preporučuje kao svog prijatelja i pouzdanika.

86 U našem starom narodnom govoru Bošnjaka prisvojna forma se rijetko koristila kod toponima i geografskih odrednica.

87 Većinom se radilo o *mesdžidima*, bogomoljama u kojima su obavljani redovni dnevni namazi. Za razliku od mesdžida, u *džamijama* se obavljao i sedmični džuma-namaz, u kome se učila hutba i u njoj spominjalo ime vladara, što je u islamskom svijetu jedan od bitnih prerogativa državne vlasti. Da bi jedan mesdžid prerastao u džamiju, bila je potrebna posebna dozvola kroz carski ferman kojeg je izdavao lično sultan ili neki od njegovih ovlaštenih zastupnika (o tome: Nihad Dostović, *O postanku džuma-namaz džamije u selu Miričini u gračaničkom kraju*. Gračanički glasnik, XVIII, 35, 2013., 20-32). Kasnije se u narodnom govoru ova razlika izgubila pa se džamijom nazivala svaka islamska bogomolja, bez obzira je li se u njoj klanjala džuma ili nije.

88 Prema obrazloženju Odluke Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, br. 06.3-2.3-77/11-40 od 22. 11. 2011.; natpis pročitao orijentalist Hazim Numanagić.

Predstavka džematlija Hadži Džafer džamije iz 1885., upućena Kotarskom uredu Gračanica

I da li bi takav naziv bliže određivao identitet njezinog osnivača?

Kako rekosmo, naziv Pašazade Hadži Džafer odnosio se na širu administrativnu cjelinu pod ingerencijom jednoga muhtara (nazivanu mahalom ili džematom), koja je obuhvatala Čiriš i Lipu. Susreće se i skraćeni naziv Pašazade (pisan i kao Paša Zade ili Paša-zade). Istovremeno, postojala je i Paša-zade džamija sa istoimenim mektebom u mahali Podastrana – koja teritorijalno nije imala nikakve veze sa administrativnom cjelinom

Paša-zade Hadži Džafer. Samo ime Paša-zade ustvari je osmansko-turska varijanta naše- ga prezimena Pašić. Ovi se toponimi, stoga, možda odnose na neke stare gračaničke Pašiće,⁸⁹ vjerovatno potomke Ahmed-paše Budimlije – kako je to svojevremeno pretpostavio i hfz. Ibrahim ef. Mehinagić.⁹⁰

Prihvatimo li sve te pretpostavke, imali bismo razloga pretpostaviti da je i sam Hadži Džafer bio “Paša-zade”, tj. Pašić, odnosno potomak Ahmed-paše Budimlije. U prilog tome, išla bi i činjenica da su vakufski posjedi i zemljišta ova dva vakufa izmiješani, prostirući se od Osman-čauševe bašče, iznad Brestića, pa sve do Lipanjskog Griča i Režića, gdje graniče s vakufima Čiriške džamije (na to ćemo se osvrnuti u odjeljku o lipanjskim vakufima) – tako da čine gotovo jedinstven vakufski kompleks. To bi upućivalo da su dvojica vakifa, Ahmet-paša i Hadži Džafer, zaista bili u srodstvu.⁹¹

Međutim, formulacija u spomenutoj predstavi, kako je napisana bez interpunkcije – nije baš dovoljno jasna niti izričita; “... od naše u džematu Pašazade Hadži Džafer Džamije...” moglo bi se razumjeti i kao “od naše, u džematu Pašazade, Hadži Džafer džamije – dakle, Hadži Džafer džamije koja se nalazi u džematu Paša-zade. Mislimo da je to najvjerovatnije razumijevanje, jer imamo potvrde da se naziv Paša-zade odnosi na mahal/džemat, jednako kao što se i u mnoštvu dokumenata dotična džamija uvijek naziva samo Hadži Džafer. Također, s obzirom da su vakufname Ahmed-pašinog i Hadži Džafer vakufa odavno izgubljene – ne znamo koji su posjedi prvobitno ulazili u te vakufe, a koji su naknadno uvakufljeni od drugih pojedinaca, jer (vidjet ćemo) bilo je i takvih slučajeva.

89 Njih ne treba miješati sa istoimenom familijom koja i danas živi u Gračanici, a koja je u drugoj polovici XIX. stoljeća doselila iz Užica.

90 Islamska kulturna baština Gračanice i okoline (Prema izvještaju Odbora Islamske vjerske zajednice, odnosno kadije Ibrahim ef. Mehinagića iz 1967. god.), priredio: Rusmir Djedović. Gračanički glasnik, XII, 25, 2008., 74.

91 Na ovu činjenicu nas je upozorio g. Arnel Grbić iz Vakufske direkcije BiH u Sarajevu, ustupivši nam kopiju spomenute predstavke, kao i još neke dokumente – na čemu mu također izražavamo posebnu zahvalnost.

Imajući sve to u vidu, pitanje postanka i porijekla Hadži Džafer džamije moramo ostaviti potpuno otvorenim, jednako kao i pitanje identiteta zagonetnog vakifa.

Ne znamo, također, ni da li je Hadži Džafer zapravo osnivač i utemeljitelj *džamije* ili, pak, vakif koji je tu džamiju temeljito obnovio i nanovo sagradio, da bi ona potom ponijela njegovo ime. No, sigurno znamo da je sama džamija doživjela nekoliko obnova. Još krajem XVIII. stoljeća, Senča Mustafa-baša, stanovnik mahale Mejdan, oporučno je ostavio 20 groša za popođavanje Hadži Džafer džamije.⁹² Jedno predanje kaže da je ova današnja Lipanjska džamija, sagrađena 1934.–1935. godine, zapravo četvrta džamija na tom istom mjestu.⁹³ Znamo pouzdano da je bila i nanovo sagrađena 1908. godine, što će reći da je narod upamtio još najmanje dvije temeljite obnove prije toga. Koliko ih je u njezinoj, očito dugotrajnoj i bogatoj povijesti ukupno bilo – nije poznato.

Hadži Džafer džamija je austrougarsku okupaciju dočekala kao mala i skromna građevina, nalik na druge mahalske džamije u Gračanici, sa krovom od šindre i drvenom munarom. Izgleda da je već bila poprilično stara i nagrižena zubom vremena. Potvrđuje nam to i jedna molba iz 1900. godine, koju je vakufskoj upravi uputio tadašnji mutevelija hafiz Ahmet Bričić. U njoj se navodi da je potpisani pozvao građevinskog preduzimača Jovu Pekića iz Gračanice, koji je sa džematliijama, vještacima Mustafom Hadžibegićem i Mehmedom Grbićem, izvršio uvid u stanje džamije, mekteba i obližnje česme, zaključivši da im je potrebna hitna obnova. Troškove popravke džamije Pekić je procijenio na 450

forinti, dočim bi izgradnja nove zgrade koštala 2.000-2.500 forinti, pa je mutevelija Bričić od vakufske uprave zatražio da se hitno pristupi obnovi džamije, upozoravajući da njezino korištenje predstavlja opasnost za džemat, te da će daljim odlaganjem zgrada dospjeti u stanje u kome obnova neće biti ni moguća. Do obnove, izgleda, ipak nije došlo, ali su se u nekoliko narednih godina upozorenja mutevelije u potpunosti ostvarila.

Godine 1908. džamija je bila već potpuno dotrajala, pa je od strane ehalije (stanovništva) Hadži Džafer mahale naposljetku pokrenuta inicijativu za rušenje stare i izgradnju nove džamijske zgrade, s napomenom da je to *“od najveće potrebe jerbo istom mahalom druge džamije neima a i ostale mahalske džamije u blizini joj nisu”*.⁹⁴ Vakufska uprava je inicijativu podržala, pa je u toku nekoliko narednih mjeseci džamija nanovo sagrađena, na sličan način kao i stara, sa drvenom munarom – s tim što je krov ovaj put pokriven crijepom. Godine 1909. majstor Mehmed Šuša je predao vakufu novu Hadži Džafer džamiju kao dovršenu.⁹⁵

Obnovljena džamija nije bila dugog vijeka. Jedva četvrt stoljeća kasnije, odlučeno je da se i ona poruši, te na njezinu mjestu sagradi nova, veća i funkcionalnija. Bilo je to i zbog naraslih potreba džemata, koji je proširen pripajanjem džemata Hidajet džamije u Donjoj mahali (srušene zbog dotrajalosti). Nova Hadži Džafer džamija je sagrađena 1934./1935. godine – od opeke u drvenoj konstrukciji. Ožbukana je i pokrivena crijepom. Njena munara je izgrađena od drveta, ali sa otvorenom šerefom. Unutar džamije se nalaze dvije sofe (krilne prostorije) odije-

92 Ramiza Smajić, *Posljednji gračanički sidžil*. Gračanički glasnik, VIII, 16, 2003., 43-44

93 Prema predanju, zabilježenom od Habibe Letić rođ. Avdić (1900..1997.), koja je rođena i odrasla na Lipi, ova današnja džamija (sagrađena 1935.) je već četvrta na istom mjestu.

94 Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica, Zapisnik sačinjen 18. IV. 1908. – molba ehalije za gradnju (nesređena građa, Medžlis Islamske zajednice Gračanica).

95 Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica, Zapisnik sa sjednice Povjerenstva od 30. III. 1910., predmet: primopredaja računa od mutevelije Hafiz Seid ef. Omerbegovića glede novogradnje Hadži Džafer džamije (nesređena građa, Medžlis Islamske zajednice Gračanica).

Hadži Džafer džamija danas: zgrada iz 1934./1935. godine, nacionalni spomenik BiH

ljene od centralnog prostora, a sa jedne sofe se penje na mahfil i ulazi u munaru. Unutar centralnog prostora nalazi se mali drveni minber.⁹⁶ Džamija je tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992.–1995.) znatno oštećena artiljerijskim projektilima s Ozrena i Lendića, koji su padali u neposrednu blizinu. Nakon potpisivanja mira, obnovljena je 1996. godine, kada je sagrađen i široki trijem pred njenim ulazom.

Odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, Hadži Džafer džamija je kao historijska građevina proglašena nacionalnim spomenikom. U planu je i njezina obnova, u okviru koje će joj se vratiti autentičan izgled koji je nekim naknadnim intervencijama izgubljen.

Tokom svog viševjekovnog postojanja, džamija je ispratila nekoliko generacija imama i mujezina. Nažalost, poznata su nam imena samo nekih od njih. Spomenuli smo već imama Huseina iz prve polovice XVIII. stoljeća, a vjerovatno je imam ove džamije bio i Mustafa efendija iz mahale Hadži Džafer s kraja istoga stoljeća. Usmena tradicija kazuje da je i predak Grbešića doselio na Lipu kao hodža, slična mogućnost postoji i za Avdiće. Jedan od starijih imama je bio hafiz Hasan Dobojlija, koji se ujedno spominje i kao mu-tevelija lipanjskih vakufa (1889.). Po njegovoj smrti, imamsku službu je trebalo da naslijedi njegov sin hafiz Hasan Dobojlić, za kojeg se u jednom dokumentu iz 1902. ističe da je “do lanjske godine” bio maloljetan. Za to vrijeme, formalno ga je u službi imama zastupao

96 Detaljniji opis džamije pogledati u citiranom obrazloženju Odluke Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH (br. 06.3-2.3-77/11-40 od 22. 11. 2011.).

Ćamil ef. Naimkadić, mujezin džamije. No, kako je Naimkadić, inače, zanemarivao dužnost, imamsku službu je 1903. preuzeo Mula Hasan Grbešić, dok je za mujezina imenovan Mula Alija Đulić. Desilo se to na prijedlog mutevelije hafiza Ahmeda Bričića, uz suglasnost hafiza Hasana Dobojića i džematlija.⁹⁷

Nešto kasnije, 1916. godine, za imama Hadži Džafer džamije je postavljen Đulejman ef. Fazlić (1875.–1945.), dotadašnji imam Mejdan Džedid (Šarene) džamije.⁹⁸ Po dekretu, on je imamsku službu u Hadži Džafer džamiji obavljao sve do početka 1943. godine, iako su u međuvremenu u mihrab stajali i neki od vršilaca dužnosti. Tako, na primjer, znamo da je od početka januara 1936., pa sve do kraja decembra 1938. godine, imamsku dužnost obavljao Mustafa ef. Nurikić, rodom iz Vranovića.⁹⁹ Moguće da je to bilo zbog Fazlićeve bolesti ili prezauzetosti, s obzirom da je on u međuvremenu imenovan i za džematskog imama (imam-matičar) za grad Gračanicu, kao i za mualima i upravitelja ženskog dvogodišnjeg mekteba na Mahmutovcu, a vršio je i službu vjeroučitelja u Narodnoj osnovnoj školi. Tri godine kasnije, vidimo da Fazlića mijenja i zastupa mladi imam Ahmed Abdagić, sin Mehmeda, koji se obratio ulema medžlisi i molbom za dekret. U službenoj prepisci se ističe da imenovani imam Đulejman ef. Fazlić već duže vrijeme pati od bolesti srca, zbog čega mu je liječnik strogo zabranio izlaganje naporima. Preporuku Ulema-medžlisi je dao i sam Fazlić,

Unutrašnjost Hadži Džafer džamije

tako da je Abdagić, 1943. godine, i službeno imenovan imamom.¹⁰⁰ No, izgleda da se ni on tu nije duže zadržao. Po nekim navodima, jedno vrijeme je imam ove džamije bio i Halil ef. Pazalja,¹⁰¹ rodom iz Čajniča (koji je obavljao i poslove imama-matičara za brojnu populaciju muhadžira u Gračanici tokom Drugog svjetskog rata). Poslije njega imam je duži niz godina Mustafa Džinić, a nakon njega Hasib ef. Čamdlić, kojega je naslijedio Omer ef. Spahić (službujući do odlaska u penziju, 2012. godine).¹⁰²

97 Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračаница, 6/1902, Zapisnik od 11. februara 1902. (prijepis kod autora). Naimkadić je u međuvremenu pokrenuo spor, koji se dugi niz godina "razvlačio" uredom i službenom korespondencijom tadašnjeg Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva. Spise koji se odnose na taj predmet nalazimo u nesređenoj građi fonda Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračаница od 1884. do 1913. godine.

98 Ovjereni prijelaz dekreta red. br. 4489, up. br. 1762 od 14. VI. 1916.; ovjera u Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Gračаници od 21. V. 1935. (Medžlis Islamske zajednice, nesređena građa).

99 Uvjerjenje o službovanju za Nurikić Mustafu iz Odžaka, Vakufsko povjerenstvo Gračаница, 285/52 od 9, VIII. 1952. (Medžlis IZ Gračаница)

100 Prepisak vezana za ovaj predmet je u nesređenoj građi Kotarskog vakufskog povjerenstva Gračаница (1941.–1945.), u arhivi Medžlisa Islamske zajednice Gračаница.

101 Omer Hamzić, *Gračaničke džamije – historija i predanje*. Gračanički glasnik, III, 5, 1998., 26; u radu je prezime ovog imama pogrešno navedeno kao "Pezelj".

102 Po sjećanju Hasana Đulića (1911.–1993.), kao imam je jedno vrijeme radio i Muho Hadžibegić, dok je muje-

Za Hadži Džafer džamiju se vezuju i neke legende. Tako se pričalo da je u Podjazu (sjeverno od mahale Čiriš, današnja Sarajevska ulica) živjela neka žena, koja se noću potajno iskradala i negdje odlazila. Njezin muž je odlučio da ju jedne noći prati, skupa sa nekoliko drugih ljudi. Krenuli su krišom za njom, a ona je došla do Lipanjske džamije i u nju ušla. Muž je odlučio da proviri unutra, a kada je to učinio – zatekao je džamiju punu svijeta (iako je bilo pola noći!), a hodža je učio. Žena ga je primijetila, pa ga je pozvala da i on uđe u džamiju. On je to odbio. Dva dana kasnije, žena je iznenada umrla...¹⁰³ Slična kazivanja o misterioznim okupljanjima “džemata” iz nekog paralelnog svijeta, u neuobičajeno doba – vezuju se i za neke druge džamije u Gračanici.¹⁰⁴ Inače, motiv pobožne žene, kojoj su se otkrile tajne nadnaravnog (*gajb*), susrećemo u još jednom starom predanju zabilježenom na Lipi: priča se tako o nekoj ženi, koja je trpjela muža pijanicu i njegovo zlostavljanje. Zbog svog sabura, ona je postigla *deredžu*, stupanj *dobrih*, evlija i bogougodnika...¹⁰⁵

Mekteb uz džamiju

Uz Hadži Džafer džamiju, postojao je i istoimeni mekteb, u kome su mahalska djeca stjecala osnove islamskog vjerovanja i obredoslovlja, te arapske pismenosti. Pripadao je tradicionalnim, tzv. sibjan-mektebima. Ne znamo ništa o njegovom osnivanju, ali kako nije imao vlastitog, samostalnog vakufa – držimo da ga je utemeljio vjerovatno graditelj džamije, Hadži Džafer. *Služba mualima je, kako se iz dokumenata razumije, bila vezana za imamsku službu u džamiji.* U jednom popisu mekteba iz 1912. godine, kao sibjan-mualim Hadži Džafer mekteba spominje se Mula Hasan Grbešić.¹⁰⁶

Mektebska zgrada se prvobitno nalazila sjeverozapadno od džamije. Negdje u prvoj polovici XX. stoljeća je nanovo sagrađena, nešto južnije od prvobitne lokacije, na padini iznad Lipa česme. Podignuta je kao tradicionalna kuća “na magazuu”. U njoj je mekteb radio sve do završetka Drugog svjetskog rata, odnosno do zabrane rada mekteba od strane komunističkog režima (1950.).¹⁰⁷ Zgrada je poslije toga iznajmljivana stanarima, a potom ju je kupio Sejdo Grbić. Izgleda da je u njoj neko vrijeme djelovala i čitaonica Narodnog

zin duži niz godina bio Mahmut Hadžibegić.

103 Po kazivanju Hasana Đulića (1911.-1993.), zabilježeno u decembru 1992.

104 Takva priča postoji i za Potočku džamiju: da se neki čovjek s Drafnića zadesio na sijelu u Riječkoj, ostavši kasno do iza akšama. Krenuo je kući, te je zastao pred Šarenom džamijom, u namjeri da tu klanja jaciju. Pošto je još bilo vremena, sjeo je na klupu da sečeka hodžu i džematlije. No, kako još niko nije dolazio, njega je savladao drijemež, te se pružio po klupi, u namjeri da malo “prebije”. Učinilo mu se da samo što je sklopio oči, kada je čuo da ljudi pored njega prolaze pričajući, da se vidi svjetlo u džamiji i čuje ezan... Trgnuo se i rasanio, te vidio da nema nikog – bio je mrak i u džamiji nije gorilo svjetlo. Nije više htio čekati, pa je krenuo dalje, misleći da klanja jaciju u nekoj drugoj džamiji kraj koje će naići. Kada je došao do Potočke džamije, ugledao je da u njoj gori svjetlo, te je ušao unutra. Džamija je bila puna. Našao je mjesto, ali, zagledajući džemat, začudno – nikoga nije bilo poznatog, niti jednog njegovog prijatelja ili poznanika iz Potok-Mahale. Sve je bio neki njemu nepoznat svijet. On je ipak klanjao džematlije jaciju, pa je krenuo kući. Kad je naišao kraj Drafničke džamije, ugledao je dvojicu komšija kako stoje pred džamijom i pričaju. On im je nazvao selam i pitao ih šta čekaju. “Čekamo da dođe hodža i otvori džamiju”, rekoše mu oni. “Pa kako to da naš hodža još nije ni došao, a mi sad evo u Potok-Mahali klanjamo cijelu jaciju”, začudeno će on njima. Ljudi se tek tada “zahibretiše” i rekoše mu: “Kakva jacija?! – Pa mi čekamo da sabah zauči!” (zabilježeno po kazivanju Aiše Šaković, rođ. Kadić iz Riječke /1914.-1997./).

105 Po kazivanju Hasana Đulića (1911.-1993.), zabilježeno u decembru 1992.

106 Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica, nesređena građa (Medžlis Islamske zajednice Gračanica).

107 Arhiv Tuzlanskog kantona, fond Sreskog narodnog odbora Gračanica, Ic 8/5.

Mula Dedino turbe na Tečištu, prvobitni izgled (snimljeno 2001.)

fronta (preteča Socijalističkog saveza),¹⁰⁸ sve do izgradnje nove mahalske čitaonice s druge strane ceste.

Stara lipa

Na meraji kod džamije starinom se uzdizala jedna drevna lipa, kojoj je narod ukazivao posebno poštovanje. O tome nam je ostao sačuvan kratak zapis s kraja XIX. stoljeća. Naime, tadašnji gračanički učitelj Ibrahim Sarajlić u pismu o starinama Gračanice, kojeg je uputio Zemaljskom muzeju, piše da je postojao običaj među stanovnicima mahale da "zijarete" (posjećuju) lipu, obično na Bajram po izlasku iz džamije. Na Kurban-bajram, pak, cijela bi mahala klala kurbane pod tom Lipom. Takav kurban je, prema narodnom vjerovanju, bio vrijedniji od onoga, zaklanog na nekom drugom mjestu, a

sevap od tog čina je smatran ravnim odlasku na Hadž. Sarajlić je zabilježio da je u njegovo vrijeme (1897. godine) lipa već bila "sva ishrdana i izlomljena", te da je narod pričao kako je i pet stotina godina stara. Po njoj je i sama mahala dobila ime.¹⁰⁹

Kult lipe u duhovnoj kulturi Bošnjaka odavno je poznat, iako njegovo porijeklo nije jasno. Neki stariji istraživači su ga smatrali općeslavenskim, ukazujući na lipu kao osobito cijenjeno drvo i u drugih slavenskih naroda; drugi, pak, ukazuju na specifičnost kulta lipe i vezanost za ovaj prostor, tumačeći ga ostacima nekih puno starijih, predslavenskih predodžbi. U svakom slučaju, širom Bosne u haremima džamija, dvorištima tekija i na starim dovištima, gotovo obavezno, nalazimo i neko veliko stablo lipe, što je jedna veza pučko-islamskih i drevnih paganskih

¹⁰⁸ Isto, Ic 8/1.

¹⁰⁹ Muhamed Hadžijahić, *Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini*. Prilozi za orijentalnu filologiju, 28-29, 1980., 315; Hajrudin Čurić, *I polje i brda. (Gračanički kraj u devetnaestom vijeku)*. Gračanički glasnik, I, 1, 1996., 61.

tradicija. Običaj klanja kurbana pod lipom u Gračanici još više naglašava tu vezu, jer – prema dr. Muhamedu Hadžijahiću – radi se o izravnom ostatku drevnih običaja “prinošenja žrtvi svetom drvetu”.¹¹⁰

Mula-dedin mezar i staro Tećište

Sjeveroistočno od džamije, na suprotnoj strani brijega, uz sokak koji vodi prema Režićima, prostire se kompleks vakufskog zemljišta Tećište – Fetište – Dudina bašča – Greblje, sa brojnim starinama. Toponim *Tećište* (u narodnom izgovoru “Tećijišće”, u gruntovnici upisao i kao “Tećište”) imenom podsjeća na tekiju koja se nekada tu nalazila. Tokom osmanskog doba postoji više svjedočanstava o sufijskoj djelatnosti u Gračanici, koja je u kasnijem periodu na nepoznat način zamrla i iščezla. Još tokom XVI. stoljeća za više stanovnika tadašnje kasabe Gračanica ističe se da su sufijske. Nešto kasnije, Gračanica je jedno od žarišta progonjenih derviša hamzevija, dok se u XVIII. stoljeću dvojica gračaničkih alima spominju i kao šejhovi, odnosno pročelnici tekija i derviške duhovne vođe. Jedan od njih je bio šejh Hadži Halil ef. Trepanić, poznati vakif koji je obnovio Pervane džamiju u Trepanićima, osnovao javnu biblioteku, te sagradio jednu medresu, a drugi je šejh Abdulvehab ef. Karahodža, Žepčak po rođenju, koji je bio muderis spomenute Hadži Halil efendijine medrese. Oni su vjerovatno imali i više svojih murida, sljedbenika i učenika, te su se okupljali u nekoj tekiji. Da li je to bila ova tekija na Lipi – ne znamo.

No, u starome greblju na Tećištu nalazi se i mezar nekog Mula-dede, od starina poznato i cijenjeno kultno mjesto. Za ovog Mu-

la-dedu možemo već sa sigurnošću kazati da je bio derviš, najvjerovatnije šejh tekije koja se tu nalazila. *Dedo* ili *dede* (doslovno značenje: djed), tipično je derviški termin, inače turkmensko-perzijskog porijekla, koji se u znak počasti dodavao uz imena istaknutijih šejhova. Slično je bilo i sa terminom *baba* (u značenju otac), s tim što su neki tarikati (derviški redovi) preferirali jedan počasni naziv, a neki drugi. Tako se *dede/dedo* veže uz mevlevije, kaderije, bektašije i još neke tarikate, dok nakšibendije, halvetije i drugi koriste počasni naziv *baba*. U narodu postoji legenda da je Mula-dedo bio “dobri”, evlija, dakle čovjek sa nadnaravnim sposobnostima. Pričalo se da su bila trojica braće: Mula Dedo, Hajvat Dedo i Dervić Dedo.¹¹¹ Kako to M. Hadžijahić primjećuje, u ovom smislu treba podrazumijevati duhovno bratstvo.¹¹² Kod dijela starih Gračanlija moglo se čuti da se ovaj evlija zvao Murat-dedo, odnosno Mula Murat-dedo.¹¹³ Sve su to tragovi jedne stare, već odavno zaboravljene predaje. Ona, izgleda, donekle još živi u derviškim krugovima izvan Gračanice, u kontekstu kazivanja i usmenih predanja o bosanskim evlijama i njihovim turbetima. Tako se spominje i neki Mula Murad-dedo iz Gračanice, kao osnivač tekije u tom mjestu, navodno i jedan od četrdesetorice odabranih (*krkleri*), koji su sa sultanom Mehmedom Fatihom došli u Bosnu za vrijeme Fetha (osmanskog zaposjedanja Bosne), da ovdje šire islam.¹¹⁴ Kao mali prilog tome, više zemljišnih parcela uz Tećište se u austrougarskim gruntovnim knjigama nazivaju *Fetište*, a u kasnijim upisima često se i za samo Tećište koristi taj naziv. Čuva li on uspomenu na pojam i doba *Fetha*...?

110 M. Hadžijahić, isto.

111 Po kazivanju Hasana Đulića (1911.-1993.).

112 Muhamed Hadžijahić, *Jedan tuzlanski hagiološki katalog*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XIII, 1980., 222.

113 I hafiz Ibrahim ef. Mehinagić, čuveni gračanički alim i učenjak, kao autor izvještaja o islamskom naslijeđu i prošlosti Gračanice 1964. ovaj lokalitet naziva “Murat Dedin mezar” – v. *Islamska kulturna baština Gračanice i okoline...*, 78.

114 To nam je saopćio kolega Ago Mujkanović, prof. historije i derviš nakšibendijskog tarikata.

Ostavljanje sadake i učenje fatihe: tradicija kulnog mjesta i danas je živa

Na Mula-dedinom mezaru se nalaze dva nišana, uzglavni je sa turbanom, dok je drugi nišan u obliku osmostrane prizme, koja se piramidalno završava. Iako su veoma lijepe izrade, na njima se ne uočavaju ukrasi i natpisi. Moguće je da su oni i naknadno podignuti, u nekoj obnovi meзара, budući da je on od davnina kulno mjesto. Moguće je i da se u prošlosti na njemu nalazilo turbe. Ipak, do prije nekih tridesetak godina, mezar je bio ograđen drvenom ogradom ("prošćem"), da bi potom na njemu bilo sagrađeno oktogonally zatvoreno turbe sa kupolom. U narodu je običaj da se u prolasku pored Mula-dedinog meзара prouči fatiha, tu se ostavlja i sadaka, te se pale svijeće, obično uoči ponedjeljka i petka. Ranije, dok je mezar bio na otvorenom, posipala se i zrnasta hrana. Sve se to čini radi sevapa, a bilo je i ljudi koji su posebno dolazili na ovo mjesto, radi "mura-

da" (ispunjenja želje). Takvi bi obično klanjali i dva rekjata nafile-namaza pored meзара.

Stara tekijska zgrada je, izgleda, dočekala i austrougarsku okupaciju. Naime, na prvom katastarskom planu Gračanice (1882.–1885.) na vakufskoj parceli Tečište nalazimo ucrtanu zgradu. No, već sa uspostavom gruntovnice (1891.) ona je nestala, te se evidentira samo šljivik Tečište. Osman Delić navodi kazivanje o nekoj staroj kući koja je tu stajala, za koju se niko nije sjećao da je iko u njoj stanovao, uz tu kuću se nalazio i bunar.¹¹⁵

Uz Mula-dedin mezar nalazi se još dvadesetak mezarova označenih nišanima, od kojih su neki dosta stari po formi, potječući sigurno još iz XVIII. stoljeća. Odmah uz turbe jedan je mezar na čijem je uzglavnom nišanu dosta arhaično izveden turban, sličan turbanu sa nišana groblja Šehiti na Hurijama. Utonuo je u zemlju skoro potpuno, samo je turban vani. Do njega se nalaze još dva nišana, od kojih jedan ima karakterističan turban s prijevojem, kakav se povezuje sa pripadnicima mevlevijskog tarikata.

Stari nišan sa karakterističnim mevlevijskim turbanom pored Mula Dedinog turbeta

115 Osman Delić, *O kulnim mjestima na području opštine Gračanica*. Gračanički glasnik, I, 1, 1996., 14.

Stari "šehitski" nišani u Drijenči (Bričama)

Šehiti u Drijenči (Bričama)

Na sjevernim padinama brijega, prema rijeci Drijenči (na mjestu gdje danas žive Bričići), nalaze se mezarovi nekih nepoznatih šehida. Radi se o tri mezara, označena nišanima od bijelog krečnjaka. Uzglavni nišani su vrlo proste izrade, sa oblim završecima u vidu turbana, koji su od atmosferalija potpuno stradali. Prednji dijelovi nišana i turbana su kao odbijeni: izgleda da su nišani bili duže vrijeme tom stranom na zemlji, te se krečnjak istopio uslijed vlage. Nišani su danas uspravljeni, ograđeni betonskim zidićem i drvenom ogradom.

Prema tradiciji, ovdje su ukopani neki šehidi. Postoji zanimljiva legenda da tu leže posmrtni ostaci majke i njezino dvoje djece, koji su živjeli u kući u blizini navedenog

mjesta. Kćer je jednom prilikom prala haljine na rijeci Drijenči, kada su naišli "kauri" i pokušali je napastvovati. Ona se otrgla, bacila haljine i počela bježati uz bašču, kući. Kad je prolazila ispod vrljika, "kauri" je stignu i uhvate za duge pletenice: u tom pristiže i mati, koja prereže kćerki pletenice, u namjeri da je oslobodi. No, "kauri" ih obje ubiju, a također i sina, koji im je pritrčao u pomoć.¹¹⁶

Sama ova legenda, inače, po svom osnovnom motivu – djevojka koja pere haljine i koja u odbrani svoje časti i obraza biva ubijena – slična je legendama kakve se vežu i za neka druga kulna mjesta u ovom dijelu Bosne,¹¹⁷ pa i šire, ali sadrži i zanimljive originalne motive. Narod je, inače, starinom i ovdje, kao i na Mula-dedin mezar, donosio sadaku i palio svijeće. Postojale su i različite priče o

¹¹⁶ Legenda zabilježena od Hasana Đulića (1911.-1993.).

¹¹⁷ Takva su predanja o Djevojačkim mezarovima u mahali Mejdan u Tuzli, zatim Djevojačkom turbetu kod Gornje Tuzle, kao i starom turbetu koje se nekada nalazilo uz Jalsku (Djevojačku) džamiju u Donjoj Tuzli (današnja Tuzla).

“prikazivanjima” i drugim nadnaravnim događajima, vezanim za to mjesto.¹¹⁸ Kasnije, izgradnjom kuća i dvorišta, mjesto je ostalo odsječeno od ceste, pa je mladim stanovnicima mahale skoro potpuno nepoznato.

Izvori, česme i vodenice

Stanovnici mahale Lipa vodom su se snabdijevali sa nekoliko izvora. U samoj mahali postojao je izvor Tuleg – u doli, prema Mejdan mahali. Bio je to slabiji izvor, odakle možda potječe i njegovo ime.¹¹⁹ Tulegom se nazivalo i više okolnih zemljišnih parcela.¹²⁰ Nešto dalje, prema sjeverozapadu, nalaze se i dva izvora, Gornja i Donja Drijenča, sa desne strane istoimene rijeke. Gornja Drijenča izvire ispod strmih padina Gajeva, u dva kraka (tj. sa dvije česme), i u narodu je oduvijek važila za veoma dobru vodu. Starinom je na njoj (na gornjoj česmi) stajalo kameno korito.¹²¹ Donja Drijenča je obilan izvor, ali se u posljednjih nekoliko desetljeća njezina voda ne smatra tako dobrom u odnosu na Gornju Drijenču, budući da je na području iznad izvora bilo više košara i torova, a danas je tu već izgrađeno nekoliko kuća i vikendica.¹²²

Lipa je i jedna od rijetkih gračaničkih mahala koja je još u osmanskome razdoblju imala

svoj vodovod – od izvora u Drijenči, pa sve do meraje ispod džamije, gdje se nalazila česma sa kamenim koritom. Dovedena je drvenim “tomlucima”, čunkovima. Vodovod je imao i svoj poseban vakuf, Vakuf Lipa česme, čijim sredstvima je skupa s česmom više puta obnavljan. Čak je, izgleda, postojao i poseban službenik, koji se brinuo o održavanju česme i vodovoda. U starijim dokumentima Kotarskog vakufskog povjerenstva Gračanica nalazimo da je 1898. godine česma bila u kvaru, 1906. se govorilo o njenoj popravci itd.¹²³ Stari vodovod i česma su ipak služili sve do 1937. godine, kada su kapaciteti istog izvora iskorišteni za vodovod sreske bolnice koja se tada gradila. Izvršena je nova kaptaža, te su istom trasom pružene metalne cijevi – do česme, koja je nanovo sagrađena, odnosno sa produžetkom sve do bolnice.¹²⁴ Česma je i dalje, četrdesetak i više godina, služila mještanima mahale za snabdijevanje pitkom vodom. Na Lipa česmi je, inače, starinom bilo kameno korito, koje je kasnije snešeno na izvor Gornja Drijenča, na nižu česmu (pored rijeke).

U mahali Lipa starinom je postojala najmanje jedna vodenica, na rijeci Drijenči. Potjecala je još iz osmanskog perioda, jer je ucr-

118 Jednu takvu priču smo zabilježili od spominjane kazivačice, rahm. Habibe Letić rođ. Avdić, a vezana je za vlasnika obližnje kuće Bričića, sagrađene u blizini Šehita (hřf. Ahmeta ili njegovog sina Abdulkadira). Jedne prilike, nakon što se bilo smrklo, ostao je bez gasa i svijeća za rasvjetu kuće, pa je poslao suprugu da od nekoga u komšiluku uzajmi svijeću. Ženi je to bilo neprijatno, pa je umjesto toga uzela svijeću sa Šehita i donijela je u kuću. Čim je pripalila svijeću, očula se neka velika “huka” i cijela se kuća počela tresti. Domaćin se odmah dosjetio šta bi moglo biti posrijedi: “Ženo, nosi tu svijeću odakle si je i uzela!”. Čim je tu svijeću iznijela iz kuće – “huka” i potres prestadoše.

119 Turcizam “tulek”, “tulekast” se koristilo za osobe malog rasta (Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966., 622).

120 Parcele na k.č. 30/53, 32/13, 31/24, 31/54, 32/57 i 32/58 (1891.), nazivi: Tuleg, “U Tulegu”, “Tulek”, “Tulezi”...

121 Kasnije je izvor obnovljen, pa je sagrađeno betonsko korito, da bi potom ljudski nemar, nabujale vode i erozija na padini znatno okrnjile izgled lokaliteta. No, u ljeto 2008. godine je obnovljen i uređen, sredstvima i zalaganjem braće Tahirović, koji su uvakufili već tri česme u Gračanici. Posvećena je u hajr Šaković Hamida Hazbi (1905.-1985.) i Zgrčor r. Tahirović Devleti (1936.-1998.)

122 Kaptažu i česmu je svojevremeno uredila porodica Nesiba Grbića, učenika koji je smrtno stradao u saobraćajnoj nesreći 27. 10. 1966. godine, o čemu svjedoči spomen-ploča u njivi odmah iznad vode.

123 Podaci prema spisima iz nesređene građe Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica (u Medžlisu Islamske zajednice Gračanica).

124 Po pričanju Adila Đulića (sina Hašimovog, rođ. 1912. godine), kada se pravio novi vodovod, pronađeni su čunkovi od nekog starog vodovoda, koji je išao od izvora u njegovoj njivi pa do mahale Lipa.

tana kao postojeća na katastarskom planu iz 1882.–1885. godine. Nalazila se sa lijeve strane rijeke, neposredno ispod prijelaza ka Gajevima. Brana (bent) na rijeci je bila nešto iznad prijelaza, a voda je do vodenice išla jazom, pored lijeve obale. Na to podsjećaju nazivi parcela Jaz i Mlinište (Vodenica). Moguće da je starinom bila poredovnička i služila je familijama iz mahale Lipa. U kasnijem vremenu, vodenicu su držali Bajro Grbić (rođen 1886.) i njegov brat Aljo, sinovi Mehmeda Grbića. Radila je sve negdje do sredine 1960-tih godina.¹²⁵

Izvor Donja Drijenča

Lipanski vakufi

U mahali Lipa starinom je postojao veći broj vakufa. Najznačajniji od njih je bio, svakako, Hadži Džaferov vakuf, od čijih prihoda se izdržavala istoimena džamija, te mekteb uz džamiju. Vakufnama nije sačuvana, tako da ne znamo šta je sve vakif ostavio za izdržavanje džamije. No, koncem XIX. stoljeća ovaj vakuf je obuhvatao nekoliko nekretnina u mahali. Najprije, tu je bila zgrada same džamije sa svojim haremom.¹²⁶ Uz nju se nalazila kuća sa kućištem i dvorištem – zgrada mekteba, u vlasništvu istog vakufa, na parceli koja se nešto kasnije označava kao Groblje.¹²⁷ Slijede zatim šljivik Staro groblje,¹²⁸ parcela “oko džamije”,¹²⁹ šljivik Dudina bašča,¹³⁰ šljivik Tečište,¹³¹ zatim voćnjak Fetište,¹³² kao i zemljišta Brdo i Dri-

jenče.¹³³ Kasnije se, u vakufskim dokumentima, spominje i oranica Palučak.

Neke od ovih zemljišnih parcela su možda i naknadno uvakufljene u korist spomenutog vakufa. To se može ustvrditi za Dudinu bašču. U narodu je ostalo predanje da je spomenutu parcelu uvakuflila neka Duda, koja je tu parcelu naslijedila od oca. Izgleda da je bila slabijeg imovnog stanja, jer je upamćeno da je bila u najmu u nekog Atifage u Majdanu (na Lipanjskom griču).¹³⁴ To je, ipak, nije spriječilo da svoju imovinu pokloni u općekorisne svrhe i postane vakifa. Nazivi još nekih vakufskih njiva – Hasurova bašča, Osman-čauševa bašča, Hadžibegića bašča,

125 Kasnije je mještanima Lipe mlinarske usluge pružao Ibrahim Avdić, vlasnik električnog mlina.

126 Na k.č. 31/1.

127 Na k.č. 31/20, mekteb je nosio kućni broj 520.

128 K.č. 31/2, radi se o platou brijega iznad džamije.

129 K.č.31/18.

130 K.č. 31/27, kasnije se označava kao “Tečište”.

131 K.č. 31/4 šljivik Tečište (1895. godine se spominje i kao Fetište).

132 K.č. 1/84, 87, 88 i 89.

133 K. č. 629 i k.č. 640.

134 Po priči Hasana Đulića (1911.-1993.). Ovaj Atifaga s Majdana je vjerovatno otac Zaima Hadžiefendića um. Atifa koji se 1891. godine spominje kao vlasnik kuće u blizini Majdana.

16	Hamur hoc dżamije	
17	Hamur hoc dżamije	175
18	Hamur hoc	25
19	Hamur hoc	301
20	Hamur hoc	10

Handwritten notes on the right side of the page include:

- A. j. Ibrahim rakl placiraju mart
- Gibie' 1921. Mujovic' rakl
- A. j. Ibrahim rakl placiraju mart
- Gibie' Mujovic'
- A. j. Gano rakl placiraju mart
- Gibie' Mujovic'
- Ibrahim Gibie' platina

Izdavanje zemljišta vakufa Hadži Džafer džamije 1925. godine - isječak dokumenta sa popisima vakufskih nekretnina, cijenom zakupa, zakupnicima i njihovim jencima.

Grbešića bašča itd.) ukazuju na moguće vakife iz ovih porodica, iako je moguće da su spomenute parcele dobile imena i po dugogodišnjim zakupnicima.

Isto tako, bilo je i mještana mahale, kao i stanovnika drugih mahala, koji su vakuf Hadži Džafer džamije pojačavali i gotovim novcem: prethodno spomenuti Mustafa-baša Senča iz mahale Mejdan je, tako, darovao 10 groša. Vakufi su, inače, pored zemljišnih nekretnina raspolagali i iznosima gotovog novca kao zakladnim fondom, iz kojeg su mještani mogli uzimati novčane pozajmice, odnosno kredite – uz murabehu-kamatu (obično od 10 %). Postojanje takvih fondova je, inače, bilo od velikog značaja za ekonomski život ondašnje Gračanice, u čijem su ukupnom razvoju općenito vakufi imali jednu od najvažnijih uloga.¹³⁵

Godine 1889. vakuf Hadži Džafer džamije, čiji je mutevelija bio hafiz Hasan Dobojlja, ostvarivao je ukupne prihode u iznosu od 73 forinte (50 od zakupa triju bašči, te 23 od kamata na glavnice u iznosu od 230

forinti). Od toga se 8 forinti izdvajalo za naknadu muteveliji, 19,50 za plaću imamu, 16 za plaću mualimu, 10 za plaću muezinu, 5 za popravak džamije i uzdržavanje bašči i 10 za osvjetljenje džamije; 4,50 forinte su bile suvišak.¹³⁶

Uz vakuf Hadži Džafer džamije, postojao je poseban vakuf Lipa česme. Ne znamo ko ga je i kada osnovao. Već 1889. se ističe da vakufnama ne postoji. Vakuf se sastojao od gotova novca (za posudbu), u iznosu od 350 forinti, a prihodi su se ostvarivali od murabehe (kamate). Spomenute godine prihodi su iznosili 35 forinti, a utrošeni su na popravke vodovoda (10 forinti), naknadu popravljaju vodovoda (8 forinti), te naknadu muteveliji (6 forinti), uz suvišak od 11 forinti.¹³⁷ Mutevelija je bio hafiz Hasan Dobojlja.

Treći lipanjski vakuf je osnovao, ranije spomenuti, Mula Mustafa Muderizović. Sastojao se od dviju zemljišnih parcela, koje su 1889. godine donosile prihode od 100 forinti. Oni su se trošili na plaće mutevelije (4 forinte), imama (19,50), mualima (12), mue-

135 Edin Šaković, *Značaj vakufa u razvoju gračaničke čaršije*. Gračanički glasnik, IX, 17, 2004., 69-81.

136 *Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1889.*, Sarajevo: Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo, 1889., 563. Ističe se da vakufnama ovog vakufa ne postoji.

137 *Proračuni vakufa 1889.*, 571.

zina (19,50), đushana (8), feraša (3), zatim za učenje mevluda (5), popravak džamije i uzdržavanje bašći (5), te za rasvjetu džamije (5), uz suvišak od 16 forinti. Radi se očigledno o Hadži Džafer džamiji. Mutevelija je bio također hafiz Hasan Dobojlija.¹³⁸ Mula Mustafa Muderizović je, inače, bio uvakufio i par rukopisnih djela.¹³⁹

Godine 1913. sva tri lipanjska vakufa – Hadži Džafer džamije, Lipa česma i Muderizović Mula Mustafe – objedinjeni su u jedan zajednički vakuf. Ukupni prihodi su iznosili 237 kruna, a dolazili su od: zakupa od Tećišta za travu – držao hafiz Ahmet Bričić (40), zakup Kamenjaša za travu – držao Ibrahim Grbić (7), zakup Palučka za travu – držao Sabit Korić (25), zakup od harema za travu (2), te murabehe od glavnice (163 kruna). Rashodi su iznosili 211 kruna, od čega je 100 išlo za plaću imamu, 40 za plaću muezinu, 23 za naknadu muteveliji, te po 24 kruna za vjerske svečanosti i rasvjetu, odnosno za porez i ekvivalent. Preostajao je višak od 26 kruna. Mutevelija vakufa je bio Salih Pašić.¹⁴⁰

Na Lipi je, također, bilo i posjeda drugih vakufa. Najviše njih je pripadalo vakufu Ahmed-pašine džamije – šljivici Hasurova bašča,¹⁴¹ Muderizovića bašča,¹⁴² Hadžibegića bašča,¹⁴³ Osmančauševa bašča¹⁴⁴ i Grbešića bašča¹⁴⁵ – svi se spominju 1891. godine. Kasnije se u vlasništvu istog vakufa spominju i šljivik Čekina bašča (Atifagina bašča),¹⁴⁶

zemljište Drijenča,¹⁴⁷ voćar Lipa...¹⁴⁸ Godine 1913. idžara od milća i bašče Grbešića iznosila je 56 kruna, od zakupa Hasurove bašče ubiralo se 39 kruna, od Osman-čauševe bašče.¹⁴⁹

Također, njiva Badžuša, na sjeveru mahale, pripadala je vakufu Čiriške džamije.

Mezarja u mahali

Do danas su u mahali Lipa sačuvana dva mezarja: prošireni harem Lipanske džamije, koji je i danas aktivno ukopno mjesto, kao i staro mezarje na Tećištu, na kome se ukopavalo do prije nekih sedamdesetak godina. Jedno manje porodično mezarje, formirano u prvoj polovici prošloga stoljeća, nalazi se ispod kuća Gopa u Tulegu. Starinom, nekada još duboko u osmanskome periodu, neko mezarje se nalazilo na platou uzvišenja između džamije i Tećišta, na parceli koja se označava kao *Staro groblje*. Na Tećištu i danas ima desetak-petnaest starih nišana, ali ranije se tu očito nalazilo veće mezarje. Starih nišana je (po nekim kazivanjima) bilo čak i s druge strane ceste, preko puta Mula Dedinog mezarja i dalje ka sjeveroistoku, na merajama među nekadašnjim kućama. Oni su odavno iščezli. Također, i velik broj nišana je na samome Tećištu uništen: po sjećanju mještana, oni su povadeni i njima je zatrpan bunar koji se na tom lokalitetu nalazio. Radilo se o nekoliko desetina starih nišana.¹⁵⁰

138 Proračuni vakufa 1889., 577.

139 Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa. Tom III, obradio: Zejnil Fajić. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 1993., 21 i 151-152 (br. 1979 i 2148).

140 Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za 1913. godinu. Sarajevo 1913., 108.

141 K. č. 30/12.

142 K. č. 31/6.

143 K. č. 31/7.

144 K. č. 31/16.

145 K. č. 32/34.

146 K. č. 30/36.

147 K. č. 31/52.

148 K. č. 30/112.

149 Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za 1913, 108.

150 Zanimljivo je da se u mezarju na Tećištu i danas nalazi pet-šest naizgled nadgrobnika starije forme, ali se iz epitafa (pisanih arapskim pismom) saznajemo da su zapravo podignuti 1944. i 1945. godine.

Područje Gajeva i starine na njima

Stanovnici mahale Hadži Džafer (Lipa) posjedovali su obradivo zemljište ka zapadu, s desne obale rijeke Drijenče, odnosno na širem području Gajeva. Tu se, starinom, nalazi više većih i manjih šumskih površina, po kojima je područje dobilo ime, a također i oranica, livada i voćnjaka. Nešto više preko Drijenče, nasuprot Lipi, lokalitet je Kamenjaš, južno od njega su Hiseta, a iznad Kamenjaša je Dola. Na zapadnoj strani Gajeva, iznad Dole, veći su kompleksi zemljišta: Brda, Vina i Velebić, dok je nešto sjevernije Mešička. Sjeveroistočno i istočno od Mešičke je područje Kalebe, sjeverno je šuma Bijednica, a dalje od nje su Vina i Lendići.

Narodna predaja kaže da je u Gajevima starinom bila čaršija, odnosno veliko naselje. Priča se, isto tako, da je u šumi Bijednica, prema Kalebi i Adžema Vinima, nekada bila velika borba. Tu je ostalo puno starih grobova i mezarova označenih nišanima sa turbanima.¹⁵¹ Područje Bijednice je poznato kao arheološki lokalitet – stara nekropola s kraja srednjeg vijeka i prvih desetljeća osmanske vlasti.¹⁵² Susjedno područje Vina, zapadnije, starinom u vlasništvu Adžemovića s Čiriša – također je arheološko nalazište, na kome se izoravala keramika i građevinski materijal.¹⁵³ Za Kalebu se priča da je bila u vlasništvu nekog Kaleba, koji je živio u vrijeme “Mađara”, što će reći u srednjem vijeku, prije dolaska Osmanlija.

Popis izvora i literature

1. Gruntovne knjige za k.o. Gračanicu (1891.), Gruntovnica Općinskog suda Gračanica.
2. Katastarski plan Gračanice 1882.-1885., Općina Gračanica, Služba za prostorno uređenje, geodetske i imovinsko-pravne poslove.
3. Knjige Domovnica za džemat Gračanicu, Matični ured Gračanica.
4. Arhiva Medžlisa Islamske zajednice Gračanica, fondovi: Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica (1883.-1921.); Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica (1921.-1941.), Kotarsko vakufsko povjerenstvo Gračanica (1941.-1945.); Vakufsko povjerenstvo Gračanica (1945.-1955.); nesređena građa.
5. Arhiv Tuzlanskog kantona, fond Sreskog narodnog odbora Gračanica.
6. Usmena kazivanja; kazivači i informatori: Hasan Đulić (1911.-1993.); Habiba Letić rođ. Avdić (1900.-1997.); Hilmija Kamarić, Mahmut Kljuvić, Aiša Šaković rođ. Kadić (1914.-1997.), Abaz Gopo, Mujo Gopo, Kemal Osmanbegović i dr.
7. *Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1889.*, Sarajevo: Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo, 1889.
8. *Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za 1913. godinu.* Sarajevo 1913., 108.
9. *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa.* Tom III, obradio: Zejnil Fajić. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 1991., 21 i 151-152 (br. 1979 i 2148).
10. *Islamska kulturna baština Gračanice i okoline* (Prema izvještaju Odbora Islamske vjerske zajednice, odnosno kadije Ibrahim ef. Mehinagića iz 1967. god.), priredio: Rusmir Djedović. Gračanički glasnik, XII, 25, 2008.
1. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, Odluka broj 06.3-2.3-77/11-40 od 22. 11. 2011. o proglašenju Graditeljske cjeline – Lipanjska (Hadži Džaferova, Lipa) džamija sa haremom u Gračanici nacionalnim spomenikom i Obrazloženje odluke; dostupno na web-adresi: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&l%20ang=1&action=view&id=3367 (zadnji pristup: 11. 11. 2016. u 09.25).
2. ĆURIĆ, Hajrudin: *I polje i brda.* (Gračanički kraj u devetnaestom vijeku). Gračanički glasnik, I, 1, 1996., 60-62.

151 Po kazivanju Hasana Đulića i Mahmuta Kljuvića.

152 Edin Šaković, *Srednjovjekovne nekropole na području Gračanice*. Baština sjeveroistočne Bosne, 5/2012. (2013.), 17 i 21.

153 Edin Šaković, *Povijesni pregled arheoloških istraživanja u okolini Gračanice*. Gračanički glasnik, XII, 23, 79.

3. DELIĆ, Osman: *O kulturnim mjestima na području opštine Gračanica*. Gračanički glasnik, I, 1, 1996., 12-18.
4. DJEDOVIĆ, Rusmir: *Geografski aspekt teritorijalnog razvoja Gračanice*. Magistrarski rad (rukopis). Univerzitet u Sarajevu, Prirodno-matematički fakultet, Odsjeku za geografiju, mart 2009. (mentor: prof. dr. Muriz Spahić).
5. DJEDOVIĆ, Rusmir: *Familija Mehmedovića sa Stuba – Gračanica*. Gračanički glasnik, XVIII, 36, 2013., 129-131.
6. DJEDOVIĆ, Rusmir: *Mejdan Džedid (Šarena) džamija u Gračanici*. Gračanički glasnik, I, 1, 1996., 38-45.
7. DOSTOVIĆ, Nihad: *O postanku džumana-maz džamije u selu Miričini u gračaničkom kraju*. Gračanički glasnik, XVIII, 35, 2013., 20-32.
8. HADŽIJAHIĆ, Muhamed: *Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini*. Prilozi za orijentalnu filologiju, 28-29/1978.-1979., 1980., 301-329.
9. HADŽIJAHIĆ, Muhamed: *Jedan tuzlanski hagiološki katalog*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XIII, 1980., 211-235.
10. HAMZIĆ, Omer: *Gračaničke džamije – historija i predanje*. Gračanički glasnik, III, 5, 1998., 8-30.
11. HASANDEDIĆ, Hivzija: *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini*. Sarajevo: El-Kalem, 1991.
12. HUSIĆ, Aladin: *Gračanica i Soko u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine*. Gračanički glasnik, X, 20, 2005., 78-112.
13. KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija: *Visoko*. Sarajevo, Islamska dionička štamparija, s.a. (pre-tisak iz Novog behara, god. VIII/1934).
14. KULENOVIĆ, Salih: *Gračanica i okolina*. Antropogeografske i etnološke odlike. Tuzla: Muzej istočne Bosne, Gračanica: Grin, 1994.
15. MUDERIZOVIĆ, Riza: *Biografija Mulle Mestvice i korespondencija Murad-kapetana Gradaševića iz 1818-1819. godine*. Glasnik Zemaljskog muzeja, XLIV/2, 1932.,
16. SMAJIĆ, Ramiza: *Posljednji gračanički sidžil*. Gračanički glasnik, VIII, 16, 2003., 38-47.
17. SMAJIĆ, Ramiza: *Vjenčanja u sidžilu gračaničkog kadije*. Gračanički glasnik, X, 20, 2005., 127-139.
18. ŠAKOVIĆ, Edin – DJEDOVIĆ, Rusmir: *Mahala Čiriš – razvoj i prošlost*. Historijska, geografska i etnografska istraživanja. Gračanički glasnik, VIII, 15, 2003., 32-56.
19. ŠAKOVIĆ, Edin: *Značaj vakufa u razvoju gračaničke čaršije*. Gračanički glasnik, IX, 17, 2004., 69-81.
20. ŠAKOVIĆ, Edin: *Srednjovjekovne nekropole na području Gračanice*. Baština sjeveroistočne Bosne, 5/2012. (2013.), 9-25.
21. ŠAKOVIĆ, Edin: *Povijesni pregled arheoloških istraživanja u okolini Gračanice*. Gračanički glasnik, XII, 23, 64-80.
22. TIHIĆ, Esad – HAMZIĆ, Omer: *Gračanica i okolina u NOB-u i Revoluciji*. Gračanica: Komisija za istoriju Opštinskog komiteta SK BiH i Opštinski odbor SUBNOR-a, 1988.

SUMMARY

The Lipa Mahala in Gračanica (historical and ethnographic notes)

In this article, the authors studied Lipa mahala (mahalle, neighborhood), one of the traditional urban complexes in the town of Gračanica. Lipa is spread in the southwestern part of Gračanica, on mild slopes. It is assumed that arose quite early, even in the 17th century, although its present name dates back to the 19th century, from the old linden tree that was a cult site. Older name was *Hadži Džafer mahala*, from the eponymous mosque. The paper presents data on homes and families from the late 19th century, and their origin, and also the most significant urban amenities, antiquities and monuments: the Hadži Džafer mosque, the site of Tečište – locality of the former Tekke, the cult place Mula Dedo's grave etc.

Key words: Mahalle; neighborhood; Lipa; Gračanica; Hadži Džafer; antiques; houses; families; origins; mosque; maktab; Mula Dedo's grave; cemeteries; springs; waqf.